

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Katolická teologická fakulta

Katarzyna KRYCZKA

MANŽELSTVÍ A RODINA VE STARÉM ZÁKONĚ

Vedoucí bakalářské práce: Josef Hřebík, Th.D.,S.S.L.

PRAHA 2006

Děkuji vedoucímu bakalářské práce Josefovi Hřebíkovi, Th.D.,S.S.L.
za cenné rady, vstřícnost, připomínky a metodické vedení práce.
Děkuji všem, kdo mi jakkoliv pomáhali za jejich velikou trpělivost a dobré slovo.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s využitím
uvedených pramenů a literatury.

1. Úvod

„Bůh, který stvořil člověka z lásky, jej také povolal k lásce; to je základní a vrozené povolání lidské bytosti. Vždyť člověk je stvořen k obrazu a k podobě Boha, který je láska. Protože Bůh ho stvořil jako muže a ženu, jejich vzájemná láska se stává obrazem absolutní a nepomíjivé lásky, jakou Bůh miluje člověka.“¹ V dnešním světě, který se snaží zapomenout na Boha a jeho příkazy, jsou tato slova katechizmu pro nás připomenutím a výzvou. Krize vztahů se dotýká manželství velmi silně. Manželství, základní instituce celého lidstva, je ukazováno jako zbytečné a nahrazováno jinými svazky. Krize manželství sahá k jeho základům.

Moje práce je pokusem ohlédnout se k pramenům lidským, ale hlavně Božským této instituce, která požehnaná samotným Bohem je neodmyslitelným základem života a vývoje lidí.

¹ *Katechismus katolické církve*. Praha 1995, s.406.

2. Manželství v plánu Stvořitele

Člověk je ukázán ve Starém zákoně jako bytost žijící ve společnosti. Jednotlivec osamělý, odloučený od skupiny – rodiny, rodu, přátel – je vždycky mimo normalitu. Proto touhou každého Izraelity bylo založení rodiny a zplození potomstva. Muž bez rodiny nebyl v úctě a osud ženy bez manžela a dětí byl považovaný za smutný. Ideál plodnosti a péče o to, aby rodina byla početná, vedl přirozeným způsobem k polygámii a vnímání početného potomstva jako prostředku k zvětšení moci a majetku rodiny. Je samozřejmé, že manželství a rodina, jako každá instituce, prošly určitým vývojem, který byl vázaný na změny v kulturním prostředí a vliv Zjevení. Proto abychom ukázali plný obraz rodiny ve Starém zákoně, je nutné vidět jak stránku historickou, tak teologickou.

Základní téma líčení stvoření je povolání člověka k bytí. Zprávy o stvoření jsou přizpůsobené tomu, aby byl zdůrazněn vztah člověka s Bohem a prvních lidí mezi sebou. „Oni (Adam a Eva) jsou ukázáni jako manželé, jako lidé odlišného pohlaví, ale úzce k sobě patřící.“²

2.1 Manželství v teologii stvoření

Pisatelé zpráv o stvoření v knize Genesis nechtějí podrobně popsat proces stvoření muže a ženy. Nechtějí také dokázat manželskou monogamii od začátku lidského rodu. Jejich základním cílem je ukázání Božího plánu se vztahem muže a ženy v manželství. „Vztah mezi mužem a ženou je prostě Boží tajemství. Člověk na něm nemá žádné zásluhy, může jej jen vděčně přijmout.“³ Lidé si jsou vědomi, že mezi tímto Božím plánem a realitou existují vážné rozdíly, že ani situace ženy, ani instituce manželství nejsou shodné s prvotním ideálem.

2.1.1 První zpráva o stvoření člověka

Obě zprávy ukazují pravdu, že lidství od začátku své existence bylo rozděleno do pohlavnosti. Toto rozdělení bylo ustanoveno samotným Bohem. V kněžské tradici, člověk stvořený jako Boží obraz je vlastně pár lidí: „I řekl Bůh: 'Učiňme člověka, aby byl

² LANGKAMMER, H. *Biblijne podstawy duchowosci chrzescijańskiej*. Wrocław 1987, s. 163.

³ BIČ, M. *Ze světa Starého zákona*. Praha 1986, s. 251.

naším obrazem podle naší podoby.' (...) Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem Božím, jako muže a ženu je stvořil"⁴ (Gn 1,26-27). Tato slova předpokládají rovnost muže a ženy; hodnota člověka jako Božího obrazu patří stejně ženě jako muži – oba jsou Božím obrazem. V textu se objevuje přechod osobního zájmena z jednotného čísla (ho) do množného (je), je to znamení, že člověk může dosáhnout své plnosti a celistvosti jen jako muž a žena. „(...) zpráva kněžského spisu o stvoření vyzdvihuje podobnost muže a ženy s Bohem (Gn 1,27) a vystavuje manželství Božimu požehnání spolu s příkazem k plodnosti a kulturní výzvou (Gn 1,28). Manželství a rodina jsou vnímány jako Bohem chtěná a jím utvořená fundamentální lidská společenství.“⁵ „Člověk je Božím obrazem pro svoji schopnost k vedení dialogu s Bohem a bližním a pro svoji nadvládu nad světem, a může ji plnit jen jako muž a žena, díky schopnosti předávání života. Plodnost – základní idea instituce manželství – je Boží dar a ovoce jeho požehnání.“⁶ K existenci člověka patří v tomto pohledu společný život muže a ženy. Bez tohoto společenství není možné mluvit o plnosti lidské existence. Z toho pohledu „civilní“ instituce manželství je tehdy ukázaná jako řád nařízený Bohem ve chvíli stvoření. Zprávu o stvoření lidí uzavírá hodnocení: „Bůh viděl, že všechno, co učinil, je velmi dobré“(Gn 1,31). Toto Boží hodnocení se vztahuje na celé stvoření, ale zvláště na člověka, na muže a ženu. Bůh je stvořil právě jako muže a ženu, protože jim chtěl darovat vzájemnou radost mužského a ženského společenství. Energie, kterou nese s sebou pohlavnost, není „darem“ ďábovým, nesoucím záhubu, který má lidi trápit a vzdalovat od Boha. Samotný Bůh je pro člověka oporou v hodnotě tělesné lásky. Proto k pohlavnosti se nesmí přistupovat pohrdavě. Na druhou stranu, nemůže být také zbožšťovaná, ani se na ní nesmí dávat přílišný důraz. Je to věc stvořená a proto jí nemůže být vzdávána božská úcta, jak se to dělo ve velkém množství pohanských kultů. Také neexistuje možnost předávání daru života jenom jediným pohlavím. Pohlaví jsou tady na sebe odkázaná, což také kniha Genesis zdůrazňuje. Bůh viděl, že jeho dílo bylo velmi dobré, ale viděl také, že „není dobré, aby člověk byl sám“ (Gn 2,18). Pohlavnost nese v sobě také jistou složku nedokonalosti, nenaplnění.

„Z kněžské zprávy je zřejmé, že žena a muž v pořadí hodnot jsou stejný člověk: spolu jsou Božím obrazem, spolu předmětem požehnání, spolu předmětem Božího

⁴ Citace z Bible, pokud není uvedeno jinak, pochází z *Bible, Písmo svaté Starého a Nového zákona*, (včetně deuterokanonických knih), 4. přepracované vydání, Česká biblická společnost 1993

⁵ ŠRAJER, J. *Plodnost v starozákonním manželství*. Teologické texty 2001, č. 5, s. 184.

⁶ FILIPIAK, M. *Problematyka społeczna w Biblii*. Warszawa 1985, s. 128.

hodnocení. Bůh je pramenem rozdělení do dvou pohlaví, přičemž žádné z nich neobdrželo právo dominovat nad druhým.“⁷ Existuje základní rovnost muže a ženy.

Pro spiritualitu manželství je důležitá myšlenka: spojení v lásce, které předpokládá takový svazek, ve kterém jenom jeden muž a jedna žena jsou tak angažovaní, že mohou vytvořit „jedno tělo“, jakoby jednoho člověka. „Na vztah muže a ženy se ve Starém zákoně v první řadě nahlíží z pohledu osobní lásky a věrnosti, ne tedy z hlediska plození a výchovy potomstva, i když plodnost stojí přesto velmi v popředí. Je chápána jako podstatný cíl manželství. Boží požehnání určené prvnímu lidskému páru 'Plod'te a množte se' (Gn 1,28) přisuzuje plodnost manželství pro všechny časy.“⁸

2.1.2 Druhá zpráva o stvoření člověka

Stejně myšlenky, vyjádřené jinými prostředky předává druhá zpráva v jahvistickém podání. Bůh se rozhodl stvořit bytost, která by byla odpovídající prvnímu člověku. „Žebro“ značí i bok, boční stěnu (např. oltáře, chrámu). Muž se ženou mají být obrazem Božího chrámu. Podobně slovo 'má kost', 'mé tělo' (maso) jsou ustáleným obratem vyjadřujícím vnitřní i vnější jednotu a společenství.“⁹ Zpráva o tom, že Bůh vzal z organismu muže část těla, kosti nebo žebra a utvořil ženu, znamená, že ženě byl dán stejný organismus, jaký má muž. Vyplývá z toho, že žena je bytostí rovnou muži. Muž, když uviděl ženu, prohlašuje: „Toto je kost z mých kostí, a tělo z mého těla!“ (Gn 2,23). Je to vyjádření a zdůraznění blízkého příbuzenství, jehož základem je manželství.¹⁰ Takový přístup zabraňuje dívat se na vztah muže a ženy tak, že žena je podřízena muži. Věta: „I řekl Hospodin Bůh: 'Není dobré, aby člověk byl sám. Učiním mu pomoc jemu rovnou'.“ Gn 2,18, uvádí slovo - pomoc. Jeho význam neobsahuje podřízenost, ale jenom ukazuje, že muž takovou „pomoc“ nenašel mezi zvířaty. Zvířata jsou mu podřízena, on jim vládne, má je pro sebe, pro svoji potřebu. Potřeba ještě neznamená „pomoc“. Mnohokrát Starý zákon mluví o Bohu, který přichází jako spásná „pomoc“ pro svůj lid. Také v případě ženy „jeden pro druhého je 'pomocí' ve smyslu ekonomickém, biologickém a nade vše existenčním – v dovršení plnosti člověčenství. Bůh přiřadil člověku druhého člověka jako osobu a ne jenom bytost, která plní jeho přání a naplňuje jeho potřeby. Takto chápaná

⁷ FILIPIAK, M. *Problematyka społeczna w Biblii*, Warszawa 1985, s. 129.

⁸ ŠRAJER, J. *Plodnost v starozákonním manželství*. Teologické texty, 2001, č. 5, s. 184.

⁹ HOCHMANN, F. *Zahrada Eden*. Praha 1989, s. 24.

¹⁰ Srov. HOCHMANN, F. *Zahrada Eden*, Praha 1989, s. 24, 25.

vzájemná 'pomoc' muže a ženy je podmínkou naplnění existenční plnosti člověka.¹¹ „Ve skutečnosti tato hebrejská formulace s důrazem obrací náš pohled ve směru něčeho, 'co nám bude blízké', s kým bude možný dialog, srovnávání, rovnost a pohled do očí. Je zde obsažena idea partnera, spojence a člověka, se kterým je možno prožít plný mezilidský vztah.“¹²

„Proto opustí muž svého otce a matku a přilne ke své ženě a stanou se jedním tělem“ (Gn 2,24). Ve vyjádření „jedno tělo“ je důraz kladen na slovo „jedno“, a ne „tělo“; jde o zdůraznění jednoty dvou osob, a ne společenství sexuálního života. V Bibli slovo „tělo“ „tvoří podle hebrejské antropologie integrovanou část člověka, tvoří s duší (popř. s duchem) nedělitelnou jednotu. Proto může tělo/tělesnost stejně jako duše/duch označovat celého člověka, souhrnnou osobnost.“¹³

Pisatel zprávy vychází z bezprostředně vnímaných forem manželského společenství, ale jeho cílem je ukázat dokonalou jednotu, která zahrnuje celou osobnost jak muže tak ženy. Láska mezi mužem a ženou je ukázána jako látka manželství; v textu nejsou žádné narážky na institucionální nebo kultické formy manželského svazku. Ta láska, tajemný Boží dar, vložený v podstatu člověka, je tím, co způsobuje, že muž a žena opouští své dočasné, přirozené, rodičovské prostředí, aby se spojili se svým partnerem. Láska je silnější než přirozená rodinná pouta, která se uvolňují na úkor jiné síly, darované Bohem člověku ve chvíli jeho povolání k existenci.

Vytvoření „jednoho těla“ není něco, co se děje ihned a trvá napořád; budování takové jednoty je dlouhý proces, který je otevřený špatným vlivům a deviacím; a není možný bez přičinění člověka.

Spojení muže a ženy biblický autor vyjadřuje formulací „slepit se“, „spojit se v lásce“. Je tak popsána nejužší jednotu manželů, duchovní a fyzická současně. Myšlenka biblického pisatele je taková: muž a žena směřují k spojení v lásce, k vytvoření 'jednoho těla', jedné bytosti. Stává se tak podle vůle samotného Boha, který právě takovým způsobem utvořil muže a ženu. Lidská láska není něčím zlým nebo ponižujícím,

¹¹ FILIPIAK, M. *Problematyka społeczna w Biblii*. Warszawa 1985, s. 130

¹² RAVASI, G. *Księga Rodzaju*. Kraków 1997, s. 65

¹³ STUBHAN, M. Tělo. In STUBHANN, M. *Encyklopedie Bible*. Bratislava 1992, s. 643

protože pochází od samotného Boha,¹⁴ Je Bohem ustanovená a předložená člověku jako „povinnost“ a jeho životní poslání. Lidské tělo je Božím darem, je dobré a krásné. Stud v něm přímo není, protože nemá důvod tam být. Proto „oba dva byli nazí, člověk a jeho žena, ale nestyděli se“ (Gn 2,25). „Stud je až přirozená reakce normálního člověka proti neuspořádané žádostivosti, citům.“¹⁵ Všechno, co se týká plodnosti a života je svaté, protože má svůj pramen v samotném Bohu. Teprve hřích zrušil harmonii v lidské lásce, jak nám ukazuje vyprávění o pádu prvních lidí. „Před hříchem, kdy muž a žena jsou plni pohody a žijí v pokoji s Bohem, akceptují svá omezení, která vyplývají z toho 'býti tvorem', vědí, že jejich láska je křehká a vyžaduje péči, jsou si vědomi toho, že jsou pro sebe navzájem nepostradatelní, přijímají svoji podvojnost a vzájemnou závislost. Být mužem a ženou jim dovoluje pochopit, že nejsou vzájemně nezávislími a všemohoucími.“¹⁶

Jahvistická zpráva předává myšlenku o monogamii manželství. Takový přístup dotvrzují další kapitoly knihy Genesis, které ukazují vznik polygamie v záporném světle. Autor razí názor, že polygamie vznikla teprve později během dějin lidstva, poznamenaných hříchem, a je odstoupením od Božího plánu. Také negativním následkem hříchu jsou žádostivost a snaha po nadvládě, které se objevily mezi pohlavími na místo dávné harmonie: „(...) budeš dychtit po svém muži, ale on nad tebou bude vládnout“ (Gn 3,16).

Zpráva o pádu je pro pisatele příležitostí ještě jednou zdůraznit rovnost mezi mužem a ženou. Oba byli ve stejné míře svobodní a zodpovědní za svůj osud, oba v stejné míře spáchali hřích a byli odsouzeni k utrpení, i když každý jinak s ohledem na svou přirozenost. Popis v 3. kapitole má smysl symbolický. Pokušení a hřích začaly ženou, protože jahvistický pisatel chtěl zdůraznit universalitu spáchaného zla, které přechází na všechny lidi skrze 'matku všech živých' (Gn 3,20). Boží trest pro ženu: „velmi rozmnožím tvé trápení i bolesti těhotenství, syny budeš rodit v utrpení budeš dychtit po svém muži, ale on nad tebou bude vládnout“ (Gn 3,16) není důkazem nadvlády muže nad ženou a také nenařizuje poslušnost manželky vůči manželovi.¹⁷ Velikost muže a ženy je u každého

¹⁴ Srov. FILIPIAK, M. *Problematyka społeczna w Biblii*. Warszawa 1985, s. 131.

¹⁵ PETER, M. *Prehistoria biblijna*. Poznań 1994, s. 46.

¹⁶ RAVASI, G. *Księga Rodzaju*, s. 67.

¹⁷ Srov. FILIPIAK, M. *Problematyka społeczna w Biblii*. Warszawa 1985, s. 133.

v něčem jiném, ale je v podstatě stejná. Společenská nadvláda muže vznikala postupně, ale nebyla v tomto smyslu Bohem chtěná.

2.2 Manželství v knihách prorockých a didaktických

2.2.1 Knihy prorocké

Mnohokrát v knihách prorockých je popsána smlouva Jahve s Izraelem přirovnaná k manželství. „Nejde tady jen o zdůraznění jednoty manželského svazku, doživotní věrnost a vzájemnou lásku. Jde tady o něco víc, o udělení takové nadpřirozené dimenze manželskému svazku, kterou má smlouva Boha s Izraelem. V pojednávání o manželství jako o Boží smlouvě s Izraelem, dostává manželství také vertikální směr.“¹⁸ Manželství pochází od Boha a k Bohu má vést, stejně jako smlouva - Boží dar - měla umožnit Izraeli přístup k Bohu.

Toto téma zavedl prorok Ozeáš, který je považován za proroka lásky - lásky Boha k člověku, na základě svých manželských zkušeností. „Oz 1 - 3 jsou vyprávěním o skutečných událostech manželského života Ozeáše, který tak hluboce pocítil nevěrnost své manželky, že v nich uviděl obraz Božích zkušeností s Izraelem.“¹⁹ Slovo, které slyší od Hospodina, určuje jeho osud: „Hospodin Ozeášovi řekl: 'Jdi, vezmi si nevěstku a ze smilstva měj děti. (...) On tedy šel a vzal si Gomeru, dceru diblajimskou“ (Oz 1,2-3). Jeho manželka je nevěstkou, přesto ji prorok miluje a obklopuje znova a znova svojí láskou, připraven ji přijmout pokaždé s plností lásky. Cizoložství manželky Ozeáše je přetrhnutím závazku vyplývajícího z manželské smlouvy. Stejně nevěrnost izraelského národa, přiklání se k pohanským kultům je odhozením smlouvy uzavřené s Bohem na Sinaji. Proto pohanské kulty Ozeáš nazývá smilstvem. Podobně jako v izraelském manželství muž mohl zavrhnout nevěrnou manželku, stejně tak Jahve může zpřetrhat vazby, kterými se ve smlouvě zavázal svému lidu. Avšak přes jeho hříchy Bůh miluje svůj národ, čeká na jeho obrácení, uchovává pro něj vroucí lásku: „Zasnoubím si tě navěky, zasnoubím si tě spravedlností a právem, milosrdenstvím a slitováním, zasnoubím si tě věrností a poznáš Hospodina“ (Oz 2,21-22). Jahve jako manžel obdarovává izraelský lid hlubokou láskou, věrnou a plnou milosrdenství. Na oplátku má nárok očekávat plnou důvěru, věrnost

¹⁸LANGKAMMER, H. *Życie człowieka w świecie Biblii*. Rzeszów 2004, s. 219.

¹⁹POLOK, B. *Wprowadzenie do ksiąg Starego Testamentu*. Opole 1999, s. 129.

a poslušnost národa.²⁰ „Je snadné zjistit, že v textu Ozeášě výrazy: ‘uzavření smlouvy’, (...) a ‘uzavřít manželství’ jsou synonyma.“²¹

Symbol manželství budou od té doby používat také jiní proroci, zvláště Jeremiáš, Izajáš a Ezechiel. Jednou budou zdůrazňovat víc povinnost věrnosti manželky, tj. Izraele vůči Jahve, na jiném místě neměnnou věrnost Boha vůči Izraeli, i když lid se stane nevěrný.

Jeremiáš na pokyn Hospodina nikdy nezaložil rodinu. Měl být znamením pro svůj národ a ukazovat na rodiče, kteří přijdou o své děti (Jr 16,1-4). Prorok žil v době hrozby vyhlazení národa (babylonské zajetí), který přivedl na sebe zkázu svými hříchy. Proto se ptal svých současníků, co se stalo s jejich láskou k Bohu, z období zasnoubení, t. j. období východu z Egypta a cesty pouští. Nemohl pochopit bezmyslenkovité a hříšné postoje svého lidu, který kdysi byl Boží nevěstou, a teď ho zrazuje (zvláště kapitoly 2 a 3).²² „Žádný z proroků nepocíťoval tak hluboce podstatu hříchu, která se projevovala zvláště ve službě modlám a v synkretizmu ve všech podobách, ve vzpourách proti Bohu, v morálním pádu a pošlapávání Božího zákona.“²³ Jeremiáš viděl, že nedodržování smlouvy vždycky víc pociťuje Jahve. Přesto nejedná - jak si všímá prorok - jako ukřivděný partner, ale jako milující Bůh, který je připraven vždycky laskavě odpustit nevěrnému a pořád se vzpouzejícímu lidu.

Víc se symbolice manželství věnoval Ezechiel. Spolu se svou manželkou vytvářeli vzorné manželství, jehož osudy měly být znamením přicházejících událostí. Když prorokovi zemřela manželka, nemohl nosit pro ni smutek, (24. kapitola) protože Izraelité po zničení Jeruzaléma to nemohli dělat. „Se zvláštní silou Ezechiel kárá odstoupení národa od Boha, a nazývá jeho hříchy, spáchané v celém období dějin izraelského národa, cizoložstvím.“²⁴

Téma lásky Boha, který neopouští svůj lid, rozvinul Deuteroizajáš, a chtěl tak připravit lidi v babylonském vyhnanství na návrat do vlasti. Ohlašoval změnu osudu těžce postiženého Jeruzaléma, dotvrzoval slavnostně, že Bůh je i nadále manželem svého lidu;

²⁰ Srov. POŁOK, B. *Wprowadzenie do ksiąg Starego Testamentu*. Opole 1999, s. 130.

²¹ FILIPIAK, M. *Problematyka społeczna w Biblii*. Warszawa 1985, s. 134.

²² Srov. POTOCKI, S. *Rady mądrości*. Lublin 1993, s. 189.

²³ ŁACH, S. *Wstęp do Starego Testamentu*. Poznań-Warszawa 1973, s. 461.

²⁴ POTOCKI, S. *Rady mądrości*, Lublin 1993, s. 190.

proto mu také odpustí jeho vinu a obnoví dávné milosti: „Na maličký okamžik jsem tě opustil, avšak shromáždím tě v převelikém slitování. V návalu rozlícení skryl jsem před tebou na okamžik svoji tvář, avšak ve věčném milosrdenství jsem se nad tebou slitoval, praví Hospodin, tvůj vykupitel“ (Iz 54,7-8).

Smlouva pro proroky po babylonském zajetí je výchozím bodem pro etiku manželství, zvláště pro její základní postoj věrnosti až k smrti. Příkladem je prorok Malachiáš, který ve svém textu píše: „Hospodin je svědkem mezi tebou a ženou tvého mládí, vůči níž ses zachoval věrolomně, ačkoli je to tvá družka a žena podle smlouvy“ (Mal 2,14). Prorok vidí důvod morálního pádu právě v nepochopení podstaty a významu smlouvy. Ona přece vytvořila úzké spojení mezi Izraelem a Jahve, vytvořila také z Izraelitů jakoby členy jedné rodiny. Malachiáš vysvětluje, proč Bůh sesílá tresty na Izraelity. Důvodem byly velmi časté, lehkomyšlné rozvody. „Ony urážely Boha, který byl ‘svědkem’ uzavření manželství. Samotný Bůh se skrývá za všemi příkázáními, které řídí instituci manželství, proto muž nemůže být věrolomný vůči manželce svého mládí. Bůh řídí instituci manželství na základě smlouvy, ve které má práva také manželka.“²⁵

Také jiní proroci skoro stejnými slovy připomínají ideál věrnosti. Pokud je smlouva záležitostí jediného Boha s jediným vyvoleným národem, ideologie jednoty a jedinečnosti se vztahuje na manželský svazek mezi jedinou ‘ženou mládí’ (Iz 54,6; Mal 2,14n; Př 5,18) a jediným ‘mužem mládí’ (Jl 1,8).²⁶

Vlastností manželství je také láska, která je spojená s věrností. Izrael v epoše patriarchů viděl jako základní cíl manželství zrození potomstva. Protože smlouva je přirovnána k manželství, automaticky přenáší ideu partnerské smlouvy na manželství. Bůh neustále prokazuje svou lásku a věrnost národu, který se stává ‘milovaným synem’, a Bůh jeho Otcem. Další vlastností manželství je vzájemná láska, láska osobní. Je z toho zřejmé, že jak smlouvu tak manželství není možné uzavřít do kategorií právního aktu, a naopak, právní kontrakt je jenom základem k rozvinutí lásky v něm.²⁷

Podle uvedených textů je zřejmé, že proroci často používali obraz lidského manželství, a činili to takovým způsobem, že je snadné porozumět, kdy navazují jen na lidský svazek dvou osob, a kdy chtějí ukázat vztah Boha a vyvoleného národa.

²⁵ FILIPIAK, M. *Problematyka społeczna w Biblii*. Warszawa 1985, s. 135.

²⁶ Srov. LANGKAMMER, H. *Życie człowieka w świetle Biblii*. Rzeszów 2004, s. 220.

²⁷ Srov. LANGKAMMER, H. *Biblijne podstawy duchowosci chrzescijańskiej*. Wrocław 1987, s. 172.

2.2.2 Knihy didaktické

Spojení manželského svazku se smlouvou je znamením změny smýšlení a posunutí pojmů. Archaický pohled, ve kterém plodnost byla považovaná za nejvyšší hodnotu pomalu ustupuje. Na jeho místo se dostává názor, že manželství je instituce založená na osobních hodnotách a právech jednotlivce, v kterém se formuluje nový přístup k problému ženy. Aby bylo možné dát manželství za vzor vztahu Jahve – Izrael, muselo už fungovat jako morální skutečnost s nádechem svatosti. Vyplývala odtud snaha očistit a rozvinout ideál ve směru věrnosti a monogamie.

2.2.3 Chvála ženy statečné

Posun v chápání manželství dokazují četné texty. Jeden z nich, naprosto ojedinělý v celé Bibli, je chvála ženy statečné (Př 31,10-31). „Kniha Přísloví mluví o ženě statečné, moudré, zbožné a šlechetné, navazuje na střízlivý pohled izraelského společenství na ženské pokolení, v němž ženy a matky, jako Sára, Rebeka, Ráchel a Rút a mnohé jiné, zastupovaly i nahrazovaly muže.“²⁸ Chválou je zahrnována statečná žena, hospodyně, manželka a matka. Báseň chválí její pracovitost, starostlivost, povahové vlastnosti, moudrost atp. a zdůrazňuje velikou hodnotu ideální ženy. Spis ukazuje způsob života a je také poučným čtením pro mladé ženy. Vypovídá o tom, že vztah mezi manželkou by se měl zakládat na dialogu, důvěře a vnímání ženy jako rovnocenného partnera.

Žena statečná je žena Východu: pro ni jsou rezervované všechny záležitosti v domácnosti a v tom čase se její manžel zaobírá vnějšími, politickými záležitostmi.²⁹ „Srdce jejího muže na ni spoléhá“ (Př 31,11), a proto má nárok na samostatné rozhodování, „vyhlédne si pole a získá je“ (Př 31,16), zhotovuje plátno na prodej a pásy dodává kupci.“(Př 31,24) Manžel vidí její roli coby dobrého rádce. „Její ústa promlouvají moudře, na jazyku má vlídné poučení.“ (Př 31,26). „Žena ukázaná v této básni, není ani v nejmenším otrokyní po boku svého manžela a pána, ale je to osoba nezávislá a zodpovědná. V souhlasu s Gn 2,18 hraje roli rovnocenného partnera svého muže.“³⁰

²⁸ PÍPAL, B. *Moudrost knihy Přísloví*. Praha 1992, s. 100.

²⁹ Srov. BRZEGOWY, B. *Psalmy i inne pisma*. Tarnów 1997, s. 174.

³⁰ FILIPIAK, M. *Problematyka społeczna w Biblii*. Warszawa 1985, s. 136.

Poslední verše obsahují slova obdivu vyslovovaná mužem a syny a také reflexi na téma, co opravdu zdobí ženu: „Klamavá je líbeznost, pomíjivá krása; žena, jež se bojí Hospodina, dojde chvály“ (Př 31,30). Kniha žádá pro takovou ženu veřejnou pochvalu.

Didaktický a výchovný význam spisu nebyl zřejmě chápán jen jako předmanželská pomůcka, ale stal se částí knihy didaktické a dává za příklad ženu vzornou, která je ve službách moudrosti.

2.2.4 Píseň písní

„Nic, co se týká manželství a lidské lásky, není Bibli cizí, jen dostává patřičné světlo, které je vzdálené současně jak snižování manželské a lidské lásky, tak jejímu nadhodnocení, kterého si snadno všimneme u sousedů Izraele (zbožštění sexu).“³¹ Manželský svazek a láska manželů jsou v Božím plánu ohledně člověka. Proto se těmito tématy zabírají i biblické texty, ukazují na důležitou stránku lidského života.

Jediným spisem věnovaným výhradně lásce je Píseň písní. Název je v hebrejském jazyce vyjádřením nejvyšší míry a znamená: píseň nejkrásnější, nejvíc důstojná. Kniha navazuje na slova Gn 1,28: „Plodte a množte se a naplňte zemi.“, kterými Bůh svěřil svou stvořitelenskou moc do rukou muže a ženy. Bůh daroval těm dvěma jako dar něco, co je vzájemně k sobě přitahuje a spojuje. Láska, kterou Bůh dal jako dar člověku (muži a ženě) může být pro ně požehnáním, ale také prokletím. O tom mluví už text Gn 6 a také texty proroků, které ukazují záporný obraz využití daru lásky člověkem. V Gn je následkem toho potopa a u proroků - babylonské zajetí.

Na lásku jako Boží dar, navazuje také Píseň písní. Autor ukazuje kladný obraz využití Božího daru. Je to láska nevěsty a ženicha, kterou završuje manželský svazek. Pisatel vidí nejen lidskou lásku, ale také spojuje dohromady do té doby oddělované pravdy, které vypovídají o lásce Boha k člověku a lásce člověka k člověku. Ukazuje, že vzájemná láska muže a ženy je schopna se plně realizovat jen v lásce k Bohu. Vztah člověka s Bohem je základem lidské lásky. Pod vlivem proroků obraz lásky snoubenecké a manželské byl přenesený také na Jahve a vyvolený národ. Pisatel Písně písní volí opačný směr a vyzdvihuje, že v lásce, kterou Bůh miluje svůj národ, je obsažena vzájemná láska

³¹ ŁACH, S. *Wstęp do Starego Testamentu*, s. 720.

člověka k člověku. Láska je darem a požehnáním a současně je úkolem, který nám Bůh dal. Na realizaci lásky záleží jak pokračování Božího díla stvoření tak i spása člověka.³²

Píseň písni mluví o nevěstě, která se stává rovnocenným partnerem lásky. „Je to neobvyklé vyzdvižení hodnoty ženy z pohledu společného života, partnerství a života v manželství. Kromě toho vzájemná touha milujících se osob nás vede k tomu, že mluvíme o sublimované lásce. Není divu, že se toto dílo dostalo do kánonu Starého zákona, že se stalo základem alegorií vypovídajících o lásce Jahve ke svému lidu.“³³ Píseň svým způsobem poučuje o šlechetnosti a hodnotě lásky, která spojuje muže a ženu, ničí báje, které se spojovaly s touto oblastí, osvobozuje zároveň od puritánského pohledu a také od extrému erotismu. Celá kniha je protknuta atmosférou plnou citů lásky. Tato atmosféra je tak vznešená díky tomu, že jazyk je vždycky elegantní a sublimovaný, nechává hodně věci nedořečených. „Přesto, že na první pohled kniha obsahuje erotické elementy a zdá se, že směřuje k fyzickému sjednocení, má význam duchovní a je vzorem vztahu. Hlavní roli tady sehrává chvíle společného přebývání a radosti ze sebe navzájem.“³⁴ Tato přednost lásky, v její vzájemnosti v celé škále svých projevů, ukazuje důrazně s ničím nesrovnatelnou důstojnost a hodnotu lidské osoby. Pokud ve Starém zákoně na mnoha místech vidíme legalistický a faktický patriarchalismus, potom v Písni písni nevěsta projevuje víc aktivity, hledá, pracuje, zatímco ženich touží po její kráse. V té situaci je volba partnera oboustranná a úplně svobodná. A je samozřejmé, že vztah je monogamický a nerozlučitelný. Je ukázáno, že nejen manžel prožívá, miluje a čerpá z privilegií manželské lásky, ale také nevěsta, a to ve stejné míře se snoubencem. Taková láska vzájemně obohacuje a rozvíjí osobnost partnerů.

„Píseň písni se soustřeďuje ne na lásku zraněnou, kterou lidstvo v přítomnosti zakouší, ale na lásku nějak vykoupenou a spasenou sebou samou (...). To, co v ráji je ztraceno, je ukázáno jako nalezené a znova získané.“³⁵

Přechod od lidské lásky k Boží lásce přichází automaticky, protože láska, která spojuje muže a ženu, není jen něčím světským. V tomto pohledu kniha začíná vyjadřovat náboženské vědomí Božího lidu, vědomí, které má svoje základy ve Zjevení. Je velmi

³² POŁOK, B. *Wprowadzenie do ksiąg Starego Testamentu*, s. 245.

³³ Srov. LANGKAMMER, H. *Życie człowieka w świecie Biblii*, s. 69.

³⁴ ZAWISZEWSKI, E. *Księgi dydaktyczne Starego Testamentu*. Pelpin 1997, s. 57.

³⁵ Srov. BRZEGOWY, B. *Psalmy i inne pisma*, s. 225.

zajímavé, že Izrael byl schopen vytvořit ideu Boha chápaného mimo všechny pohlavní poměry, Boha bez manželky. Vyloučil tím kult plodnosti, v jeho okolí všeobecně rozšířený, a přesto oslavoval Boha jako ženicha.

2.2.5 Ostatní knihy didaktické

Knihy didaktické mají výrazný směr zaměřený na vytvoření morálního ideálu manželství vyloučením rozvodů, polygamie a cizoložství. Kniha Přísloví vybízí k zachování věrnosti manželce: „(...) raduj se z ženy svého mládí, (...) Proč by ses kochal, můj synu, v cizačce, proč bys v náručí cizinku svíral?“ (Př 5,18-20) Kniha Kazatel jí přizvukuje: „Užívej života se ženou, kterou sis zamiloval, po všechny dny svého pomíjivého života.“ (Kaz 9,9). Také Sírachovec se potkával často s rozvody a bigamií a odporoval obojímu. Proto nesmlouvavě volá: „Máš-li manželku podle svého srdce, nevyháněj ji!“ (Sír 7,26) Zákon, který umožňuje rozvody, se nesmí zneužívat a jeho použití má být výjimkou.

Izraelští mudrci varují před cizoložstvím. Tento problém ten vztahují na obě pohlaví. Stíhají je velké tresty. Pro muže je to veliké peněžní odškodnění (Př 5,10; 6,35), ztráta důstojnosti (Př 5,14) a dokonce svobody. Sírachovec dává dobré rady - je nutná rozvaha, bdělost a modlitba: „Hospodine, Otče a Bože mého života, nedovol, aby se moje oči dívaly pohrdavě, a odvrát' ode mne žádostivost. Dychtění po ženě a po obcování s ní ať se mě nezmocní, nevydávej mě nestoudnému chtíči.“ (Sír 23,4-6) V cizoložství ženy z pohledu právního, rodinného a kultického Sírachovec 23,22-27 vidí trojitou vinu: „porušení zákona, zradu manžela a porušení kultické čistoty.“³⁶

Dítě zrozené v cizoložství podle Knihy moudrosti čeká, ve všech dimenzích, neúspěšný život: „Ale děti cizoložníků se nevydaří, símě nezákonného lože zajde. I když se dožijí vysokého věku, nebudou je mít ve vážnosti a jejich stáří bude nakonec beze cti“ (Mdr 3,16-17).

Morální ideál manželství je ukázaný v knize Tóbijáš, která mu dává skoro svátostný ráz. Společný život Tóbijáše a Sáry začíná společná modlitba, která obsahuje důležitou formulaci: „Hle, neberu si tuto svoji sestru pro smilnění nýbrž veden opravdovou láskou.

³⁶ POTOCKI, S. *Rady mądrości*. Lublin 1993, str. 226.

Příkaž, abych došel smilování, já i ona, a abychom se společně dožili stáří.³⁷ Jejich modlitba o lásku a vytrvání v společenství až do smrti znamená odvolání se na ideál prvního lidského páru stvořeného Bohem. „Kniha Tóbiáš ukazuje tři hlavní pravdy o manželství: 1) manželství je vztahem zakládajícím se na lásce a věrnosti; 2) manželství je vztahem jednoho muže s jednou ženou; 3) manželství je vztahem dvou sobě rovných partnerů.“³⁸ Ideál manželství se zakládá na uznání Božího zákona. Cílem manželství je zrození potomstva. V přípravě na tento důležitý úkol hraje velikou roli modlitba a čistota. Obraz rodiny ukázaný v knize Tóbijáš zdůrazňuje především zbožnost, která proniká celý rodinný život.³⁹

³⁷ Překlad podle: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. Poznań - Warszawa 1980

³⁸ FILIPIAK, M. *Problematyka społeczna w Biblii*. Warszawa 1985, s. 140.

³⁹ Srov. POŁOK, B. *Wprowadzenie do ksiąg Starego Testamentu*. Opole 1999, s. 278.

3. Manželství v běžném životě Izraele

Obraz manželství a lidské dvojice, který nám podává Starý zákon, je velmi úzce spjatý s postavením ženy v rodině a společnosti Izraele. Je nutné vzít na vědomí, že Starý zákon nikde neukazuje celkový pohled nebo výklad ve věcech ženy nebo manželství. Takové vnímání není možné, protože popsaná hlediska zrcadlí společenskou situaci, vývoj zákona a obyčejů, které trvaly skoro dva tisíce let. Během té doby se Izraelité z kočovnické skupiny staly národem bydlícím ve městech s králem jako zákonným vladařem.

Na postavení ženy měly dopad i vnější vlivy, především Kodex Chammurabiho, dědictví Kananejců, obyčeje a zákony cizinců, kteří vládli Izraeli, od Egyptanů, Asyřanů, Babyloňanů po Řeky, Alexandra Velikého a jeho nástupce. Právě ve věcech týkajících se manželství vidíme ve Starém zákoně boží pedagogiku, která lidem postupně odhaluje velké tajemství přiměřeně k úrovni vnímání lidských partnerů. Ve stopách Zjevení se prohlubuje interpretace a chápání božích věcí člověkem, hlavně pod vlivem božích poselství – proroků. Jen v celkovém pohledu na všechny souvislosti můžeme porozumět vývoji biblického smýšlení o ženě, její roli v lidské společnosti a v plánu spásy.⁴⁰

3.1 Muž a žena

Za nejkratší shrnutí všech právních výpovědí Starého zákona o vztahu obou pohlaví se může označit Gn 3,16: „...budeš dychtit po svém muži, ale on bude nad tebou vládnout“. „Jako všechny starověké společenské struktury je i izraelská společnost patriarchální: muž je pánem celé rodiny a jen on má plná (ekonomická, právní, vojenská a kultovní) práva jako občan.“⁴¹ Izraelita byl ve 20. roku života vnímán jako dospělý, plně zodpovědný, schopný platit daně a schopný boje. Oproti muži je postavení ženy odlišné. Izraelitka zůstává stále pod ochranou a mocí muže – otce, manžela nebo dospělého syna a svéprávná je jen v řídkých případech. Izraelská žena se nepodílela na veřejném životě a její postavení v rodině zrcadlilo její postavení ve společnosti.

⁴⁰ Srov. BRZEGOWY, B. *Psalmi i inne pisma*, s. 219.

⁴¹ ERNST, M. Muž. In STUBHANN, M. *Encyklopedie Bible*, s. 403

3.1.1 Dívky v domě otce

V domě otce dívky měly místo teprve po synech. Jejich vzdělávání bylo omezeno na jednoduché domácí práce, zvláště šití, tkaní, také péči o mladší sourozence. Vůči otci měly stejné povinnosti jako synové, ale neměly žádná práva. Dědictví bylo rozdělováno výlučně mezi mužské potomky a jejich syny.

Moc otce sahala velmi daleko - svobodné dcery byly dokonale na něm závislé, dokonce mohly být prodané jako náhrada za dluhy. Doba nebyla zralá k tomu, aby se takové obchody daly vůbec zakázat, ale šlo aspoň o to, aby se úděl prodaných dívek poněkud zmírnil. Staly se družkami svého pána nebo jeho syna, ale ti se k nim měli chovat ohleduplně⁴² (Ex 21,7; 8-11). Děvčata byla bezplatnou pracovní silou, a pro otce možností zlepšit své materiální postavení v případě bohatého sňatku. „Podle zákona žena byla považována za nezralou a nezodpovědnou: manžel nemusel respektovat její závazky, a člověk, který by je přijal, neměl žádné zajištění (Nm 30). U soudu se kromě výjimečných okolností nebral zřetel na její svědectví. Konečně žena nedělala ani po otci, ani po manželovi.“⁴³ Jedinou výjimkou bylo, když rodina neměla žádné mužské potomky, pak dědily dcery, ale jen pod podmínkou, že se provdají za muže ze svého kmene (Nm 36).

Diskriminace ženy je velmi dobře zřetelná právě ve věcech manželství. Maličkou dceru, před ukončením 12 let, otec mohl provdat bez jejího souhlasu a dokonce i proti její vůli (1 S 25,44). Peníze, které za ni zaplatil ženich, byly majetkem otce. Sňatkem se děvče dostávalo do velmi těžké situace. Musela se adaptovat ve většinou početné a ne příliš vstřícně se chovající rodině. Sice se od otrokyně lišila tím, že vlastnila věci, které si s sebou přinesla jako věno, ale svobodně s nimi disponovat nemohla (Tób 2,13).

3.1.2 Otrokyň

Postavení otrokyně se zásadně lišilo od postavení otroka už tím, že šlo o ženu. Přitom je nutno rozlišovat, kdo byl vlastníkem otrokyně - zda pán domu nebo paní domu. V prvním případě je jasné, že pán si činil na otrokyni nárok bez výhrad. Podle platných společenských zákonů tím své manželství nijak nenarušoval a otrokyně jako pánova ženina (souložnice) mohla dokonce získat určitou vážnost, když mu porodila syna. Podle

⁴² Srov. BIČ, M. *Ze světa Starého zákona*, s. 260.

⁴³ FILIPIAK, M. *Problematyka społeczna w Biblii*. Warszawa 1985, s. 104.

asyrských zákonů dědí synové ženin v případě, že žena zůstala neplodná, protože jí prostě byly připsány jako její vlastní.

Ve Starém zákoně se o postavení otrokyně pojednává podrobně ve dvou případech. Poprvé, „když někdo prodá svou dceru za otrokyni“ (Ex 21,7-11). Je jasné, že si někdo koupil dívku ne jen pro práci. Výslovně se proto praví, že „nebude s ní nakládáno jako s jinými otroky“. Lze tomu rozumět tak, že jí asi neměla být ukládána nejtěžší práce. Záleželo pak na tom, zda ji pán chtěl pro sebe nebo zda ji chtěl postoupit synovi. V žádném případě, jestliže se stala družkou některého z obou, nesměla být prodána „cizímu lidu“. Jako družka pánova směla být vyplacena, jestliže se mu znelíbila, jako družka synova měla ze strany pánovy nárok na zacházení, jako by byla dcerou, a syn byl povinen poskytovat jí nezkráceně stravu, ošacení i manželské právo, kdyby pojal jinou ženu za manželku, jinak měla jeho družka právo odejít bez zaplacení výkupného.

Druhý případ se týká válečné zajatkyně: „Když vytáhneš do boje proti svým nepřátelům ... a spatříš mezi zajatci ženu krásné postavy, přilneš k ní a budeš si ji chtít vzít za ženu, přivedeš ji do svého domu. ... Po dobu jednoho měsíce bude oplakávat svého otce a svou matku. Potom k ní smíš vejít, budeš jejím manželem a ona bude tvou ženou“ (Dt 21,10-14). Jako kořist připadla vítězi, ale válečníci byli v Izraeli vázání určitými předpisy, mezi nimiž byl i zákaz styku se ženami, jako před bohoslužebnými úkony (srov. 1 S 21,5n). Proto netáhl do boje ani ten, kdo se právě zasnoubil (Dt 20,7). Zajatkyně tím byly do jisté míry chráněny. Zákon poskytoval zajaté ženě měsíční lhůtu, aby se vpravila do svého nového postavení, a muže nutil k ukázněnosti. Předpokládá se ovšem, že se stane jeho družkou; o jejím dalším životě rozhodne pak muž. Když se mu znelíbí, prostě ji propustí. Sama od něho odejít nesměla. Pro něho bylo jediné omezení v tom, že ji nesměl prodat za stříbro ani s ní hrubě zacházet poté, co ji ponížil. Není už řečeno, co se stane s dětmi, jestliže mu nějaké porodí.

Jinou skupinu tvoří otrokyně, které byly majetkem paní domu. Těch se pán nesměl dotknout, pokud mu je nepůjčila manželka v touze získat jejich prostřednictvím dítě. V prastarých příbězích máme hned několik příkladů takového jednání: Sára - Hagar, Ráchel - Bilha, Lea - Zilpa. Jen v jediném případě slyšíme o dodatečném napětí mezi paní a otrokyní (Sára - Hagar), které dokonce skončilo zapuzením otrokyně a jejího syna. V případě Jákobových synů neměla rozdílnost jejich matek důsledky pro jejich postavení.

Před otcem si byli rovni, i když Jákob zahrnoval větší láskou oba syny Rácheliny, a naopak právě nejstarší se vlastní vinou připravili o výsady prvorozených⁴⁴ (Gn 49).

3.1.3 Postavení vdovy

Situace vdov nebyla snadná. Vdova, která neměla potomky, mohla zůstat v manželově rodině prostřednictvím levirátu. Pokud se nenašel nikdo, kdo by ten zákon mohl uplatnit, bylo dovoleno, aby se vdala do jiné rodiny, rodu. Během čekání na svatbu se vracela do domu otce. Historie Tamar nám ukazuje, že tchán se nemusel k vdově chovat dobře (Gn 38,24). Vdova po svém manželovi alespoň nějakou dobu nosila smuteční šat. Nevíme, jak dlouho trval smutek; příklad Judity, která setrvala ve smutečním oděvu přes tři roky, se zdá výjimečný. Judita byla bohatá vdova (Júd 8,4). Mnohem častěji se stávalo, že vdovy, zvláště když měly více dětí, byly ve smutném postavení (1 Kr 17,8-15; 2 Kr 4,1-7). Z tohoto důvodu byly pod ochranou náboženského zákona a často najdeme texty vybízející k milosrdenství vůči nim stejně jako k sirotkům, přistěhovalcům a všem, kteří nemají oporu v rodině (Ex 22,21). Pod vlivem Páté knihy Mojžíšovy a také Izajáše 1,23 byl Bůh ukazován jako jejich nejvyšší ochránce.⁴⁵

3.2 Manželský zákon

Biblické texty přinášejí spoustu materiálů na téma formy izraelského manželství. Jsou tam mnohé právní předpisy, teologické poznámky a také vyprávění o osudech jednotlivých manželských párů.

Manželství věřícího Izraelity se liší od pohanského svazku hlavně uznáním Božího zákona v manželském životě, jehož smyslem je zplození potomstva.

O jevu manželství Encyklopedie bible píše: „ve Starém zákoně není manželství ani veřejnou ani náboženskou záležitostí, nýbrž věcí rodiny. (...) Význam manželství, nebo lépe řečeno životního společenství muže a ženy, neboť hebrejšтина nezná slovo pro 'manželství' (...), lze odvodit už ze zpráv o stvoření, i když tu není vyzdvíženo manželství jako instituce.“⁴⁶ Uzavření manželství bylo soukromou smlouvou mezi rodinami

⁴⁴ Srov. BIČ, M. *Ze světa Starého zákona*, s. 283-285.

⁴⁵ Srov. DE VAUX, R. *Le istituzioni dell'Antico Testamento*. Marietti, 1964 s. 50.

⁴⁶ ERNST, M. Manželství. In STUBHANN, M. *Encyklopedie Bible*, s. 364.

snoubenců, stejně jako na celém starověkém Východě. Otec vybíral budoucí manželku pro syna tím, že vykoupil souhlas otce budoucí snachy. Manželství jako sepsanou smlouvu nalézáme v knize Tóbijáš (Tób 7,13). Dcera, která se vdávala, dostávala věno. Manželství z lásky proti vůli otce bylo výjimkou. Aby bylo uzavřené manželství platné, snoubenec musel mít ukončený 13. rok života (v praxi asi 18 let) a snoubenka 12 let. Manželství bylo platně uzavřené ve chvíli, kdy snoubenka opustila rodný dům. Manželství bylo v praxi polygamické, přesto byla doporučovaná monogamie, která vycházela ze dvou důvodů: muž a žena vytváří jednotu, jejich povinností je prodloužení lidského rodu. Neplodnost ženy byla považovaná za neštěstí, a v jistém slova smyslu za Boží trest. Početné potomstvo bylo znamením naplnění manželství.

Ze zákona je muž chápan jako „majitel“ ženy, její pán, žena jako majetek muže. Druhá kniha Mojžíšova vypočítává v zápisu Desatera jedním dechem ženu a majetek muže: „Nebudeš dychtit po ženě svého bližního ani po jeho otroku ani po jeho otrokyni ani po jeho býku ani po jeho oslu, vůbec po ničem, co patří tvému bližnímu“ (Ex 20,17). Tato skutečnost byla tak samozřejmá, že podle zákona manželka otroka byla prodávaná spolu s ním a společně s ním získávala svobodu. „Jestliže přišel sám, odejde sám, měl-li ženu, odejde jeho žena s ním“ (Ex21,3-4).

3.2.1 Uzavření manželství

Přípravou na manželství bylo období zasnoubení, tj. slibu manželství, který se dává v delší nebo kratší časové vzdálenosti od obřadu svatby. Poznámka z První knihy Samuelovy ukazuje pravděpodobně formuli zasnoubení, kterou otec nevěsty potvrzoval smlouvu: „Dnes ty budeš mým zetěm“. Zvyk zasnoubení byl známý a dodržovaný v Izraeli; měl také svoje právní důsledky. Podle Dt 20,7 mladý muž, který byl zasnoubený, byl zproštěn vojenské služby, což platilo dokonce ještě rok po svatbě (Dt 24,5).

Zákon v Dt 22,23-27 rozebírá případ, že panna je znásilněna mužem, který není její snoubencem. Pokud se to stalo ve městě, nevěsta je kamenovaná spolu s pachatelem. Pokud k znásilnění došlo mimo město, byl kamenován jen muž, protože žena mohla volat o pomoc, ale nikdo ji neslyšel.

Muž, který se chtěl oženit, měl povinnost otci vyvoleného děvčete zaplatit věno, tak zvaný móhar. Význam toho slova je těžké vysvětlit. V žádném případě to nebyla kupní

smlouva, protože nikde v Mojžíšově zákoně není zmínka, že zaplacení móharu je nezbytné k uzavření manželství. „Výše kupní ceny (...), kterou ženich vyplatil otcí nevěsty, činila obvykle asi 50 stříbrných šekelů, tedy obnos jako při odškodnění za svedení panny (Dt 22,29; srov. Ex 2,15)“⁴⁷. Výměnou za věno, jak udává Gn 29,15-30, bylo povoleno nabídnout práci. Král Saul chtěl po Davidovi za svou dceru Míkal sto pelišťských předkožek. Platba se uskutečňovala při obřadu zasnoubení a měla za cíl utužit vzájemnou dohodu.⁴⁸

Právní pohled na uzavření manželství procházel v Izraeli vývojem ve smyslu zúžení a vymezení. Např. různé příbuzenské sňatky, později přísně zakázané, byly zřejmě ve starších dobách obvyklé. Zákaz se zřejmě týkal původně jen sňatků s matkou a jejími pokrevními příbuznými, nikoli však s příbuznými nevlastních matek, tj. jiných otcových žen. Vždyť i Davidova dcera Támar ujišťuje Amnána, syna jiné matky, že mu král dá souhlas k sňatku s ní (2 S 13,13). Teprve pozdější zákonné předpisy zakazují jakékoli příbuzenské svazky, jak po linii matčině tak i otcově (Lv 18,9; 20,17, Dt 27,22). „Styk se ženou je i zneuctěním jejího muže, a to volá po trestu. V pozadí celého případu je asi myšlenka rozšířená mezi pohany, že spojením blízkých příbuzných se uvolní nebývalé plodivé síly, které příznivě ovlivní potomstvo (otázka čisté rasy; srov. Gn 19,36-38). Zákaz je vysloven apodikticky, bezpodmínečně, zásadně; v izraelském lidu něco takového vůbec nepřichází v úvahu (srov. 1 K 5,1nn).“⁴⁹

Jistým způsobem manželskou překážkou bylo, když žena nebyla pannou. Pokud muž obviní svou ženu, že nevstoupila do manželství jako panna, rozhodnou starší města na základě předloženého důkazu panenství, jímž je rouška, potřísněná krví po perforaci panenské blány; rodiče nevěsty ji uchovávají jako doklad, jak je tomu dodnes např. v zemích islámu. Vyjde-li najevo lichost mužovy obžaloby, musí zaplatit peněžitou pokutu otcí ženy, snad je i tělesně potrestán, a navíc je mu odňata možnost svou ženu propustit, dát jí rozvodový lístek (Dt 23,13-21; 24,1-5). Je-li obvinění pravdivé a rodiče nemohou předložit důkaz panenství, stihne provinilou trest ukamenováním přímo u otcova domu, který poskvřnila svým smilstvem. Panenství je považováno nejen za hodnotu „obchodní“, ale také za hodnotu morální; je to zřejmě podle toho, že velekněz a dokonce i obyčejný kněz si mohl vzít za manželku jenom pannu (Lv 21,13-14; Ezd 44,22).

⁴⁷ BIČ, M. *Ze světa Starého zákona*, s. 258.

⁴⁸ Srov. DE VAUX, R. *Le istituzioni dell'Antico Testamento*, s. 42.

⁴⁹ *Starý zákon, překlad s výkladem ke knihám 4. a 5. knize Mojžíšově* Praha 1974, s. 247.

Zákonná ustanovení týkající se sňatku jsou určena rodičům mladých lidí: 'Svou dceru neprovdáš za syna někoho z nich (tj. pronárodů) ani jeho dceru nevezmeš pro svého syna' (Dt 7,3).⁵⁰ Ceremonie zasnoubení se, ne podle našich představ, ale podle zvyku blízkého Východu, konala ve velmi mladém věku, jejím důsledkem bylo postupné přejití děvčete zpod moci otce pod vládu manžela. Formulí manželství vyslovuje muž slovy: „Ona je moje manželka a já jsem její manžel od dneška navždycky“. Něco podobného nalezneme v Tóbijášovi, kde otec Sárý mluví Tobijášovi: „Od nynějška jsi jejím bratrem a ona je tvou sestrou. Je ti dána ode dneška až navěky“ (Tób 7,12).

Svatba byla příležitostí k oslavě, která trvala několik dnů a konala se většinou v domě ženicha. Hlavní ceremonií bylo uvedení děvčete do jejího nového domu. Ženich v svatebním rouchu šel pro nevěstu, která v závoji na hlavě a obličejí, přiozdobená šperky, byla pak v kruhu vrstevnic vedena do jeho domu.

Manželství bylo naplněno už první noc a prostěradlo potřísněné krví uchovávali rodiče nevěsty jako důkaz panenství pro případ falešného obvinění ze strany manžela, že nebyla pannou (Dt 22,13-21).

3.2.2 Problém rozvodů

Z vůle mužovy bylo manželství rozlučitelné. Sňatkem se žena stala mužovým majetkem a muž měl právo se svého majetku i zbavit. Stačilo patrně jeho prohlášení: „...vždyť ona není mou ženou a já nejsem jejím mužem“ (Oz 2,4), pokud jí nedal přímo „rozlukový list“ (Dt 24,1; Iz 50,1). Žena tu byla bezmocná, pokud její rodina nebyla dosti vlivná, aby zasáhla. Jinak jí zůstala jediným útočištěm, kam se mohla obrátit, její rodina. Měla asi možnost znovu se provdat; v tom případě se už nemohla vrátit k prvnímu manželovi (Dt 24,1-4).

K rozvodu mohlo dojít podle Páté Mojžíšovy: „Když muž si vezme ženu a ožení se s ní, ona však u něho nenajde přízeň, neboť na ní našel něco odporného, napíše jí rozlukový list, dá jí ho do ruky a vykáže ji ze svého domu“ (Dt 24,1). Je to obrat, který je velmi všeobecný a názory na něj byly v rabínských školách někdy extrémně různé. Pro některé mohla být důvodem jenom zrada a nevázaný způsob života. Důležitým důvodem

⁵⁰ FILIPIAK, M. *Problematyka społeczna w Biblii*, Warszawa 1985, s. 113.

mohla být neplodnost ženy, její těžká a dlouhotrvající nemoc, těžce snesitelná povaha. Jiní říkali, že stačí špatně uvařené jídlo, nebo krása jiné ženy.

Svoji manželku nesměl propustit jen ten muž, který ji předtím křivě obvinil, že v chvíli sňatku nebyla pannou: „Dají mu pokutu sto šekelů stříbra a předají je otci té dívky, protože roznášel zlou pověst o izraelské panně. Ta zůstane jeho ženou. Po celý svůj život ji nesmí propustit“ (Dt 22,13-19). Opustit nesměl manželku muž i v případě, když ženu svedl: „Když najde muž dívku, pannu, která není zasnoubena, a chytí ji, bude s ní ležet a budou přistiženi, muž, který s ní ležel, dá otci té dívky padesát šekelů stříbra. Stane se jeho ženou, protože ji ponížil. Po celý život ji nesmí propustit“ (Dt 22,28-29). Není známo jak často muži využívali možnost rozvodu. Knihy didaktické a proroci připomínali hodnotu manželské věrnosti. Prorok Malachiáš píše: „Každý ať nenávidí rozvod, praví Hospodin, Bůh Izraele“ (Mal 2,16).

Pro ženu zpočátku neexistovala možnost rozvodu. Pak se situace změnila a Talmud přijal možnost rozvodu i na straně ženy. Mohla požádat o rozvod v případě dlouhodobého týrání manželem, jeho dlouhé, nevléčitelné nemoci, třeba malomocenství. Je důležité, že rozvedená žena byla považovaná za svobodnou a mohla se platně vdát. Měla jen zakázané vrátit se k prvnímu manželovi, dokonce i v případě smrti druhého manžela.

Žena byla povinna zachovat mužovi věrnost bezpodmínečně. Byla v manželství chráněna i varována před svodem zvenčí přísným ustanovením - stejně tak i muž. Soulož s vdanou ženou zaplatí oba přistižení smrtí kamenováním (Dt 22,22). Tvrdost trestu upozorňuje na vážnost, posvátnost manželských svazků.⁵¹

Pro muže sice platila značná svoboda, byť také usměrněná předpisy zákona, ale nadevše platila nedotknutelnost rodinných svazků. Rodina byla základní buňkou pospolitosti lidu staré smlouvy, proto se každé její narušení přísně trestalo. Pro „kněžskou dceru“, která se znesvětila smilstvem, je stanoven dokonce trest upálením (Lv 21,9). Podobný trest žádal Juda i pro svou snachu Támar, když se ukázalo, že čeká dítě, a nevěděl, že otcem je on sám (Gn 38,24) . Jako tchán se pokládal odpovědný za její bezúhonnost a osoboval si tudíž i právo ji za poklesek potrestat. Proč to mělo být upálení,

⁵¹ Srov. *Starý zákon, překlad s výkladem ke knihám 4. a 5. knize Mojžíšově*. Praha 1974, s. 248

nedovedeme říci. Vše se změnilo, když mohla prokázat, že jednala jen v duchu levirátních ustanovení, jež Juda sám nedodržel.

Přibližováním k ideálu monogamie se rozdíl mezi morálkou muže a ženy pomalu vytrácí.

3.2.3 Monogamie a polygamie

Ve Starém zákoně monogamie nebyla základní formou manželského života; v Bibli nalézáme zvyk vlastnictví dvou nebo i více manželek a dokonce není výjimkou doplnění rodiny o souložnice a otrokyně. Přesto další vývoj směřoval k monogamickému svazku.

Už zprávy o stvoření člověka jednoznačně vypovídají o svazku jednoho muže s jednou ženou jako Boží přání. Patriarchové z rodu Seta mají jen po jedné manželce. Autor dokazuje, že polygamie se objevila až v rodu Kaina, jehož potomek Lámech si vzal dvě manželky. Je to stav vyplývající z kulturního vývoje, který je naznačen hříchem a je proti Božímu plánu.

V epoše patriarchů měl Abram nejdřív jednu manželku, Sáráj, a protože nemohla mít děti, bere si její otrokyni Hagar - podle přání samotné Sáráj: „Sáráj, žena Abramova, mu nerodila. Měla egyptskou otrokyni, která se jmenovala Hagar. Jednou řekla Sáráj Abramovi: 'Hle, Hospodin mi nedopřál, abych rodila, vejdi tedy k mé otrokyni, snad budu mít syna s ní'“ (Gn 16,1-2). Abram ve svém jednání plní jen obyčejně svého okolí. Podle Kodexu Chammurabiho si muž nesmí vzít druhou manželku s výjimkou situace, kdy je neplodná. Zákon ale dovoluje vzít si konkubínu a to i v případě, že manželka přivedla děti na svět. Zdá se, že dokonce neplodná manželka měla povinnost zajistit manželovi konkubínu jako prostředek v pokračování rodu.

Izrael se dlouho nemohl vysvobodit z tohoto zvyku, který byl běžnou praxí na královském dvoře. Texty nám ukazují harém krále Davida, a pak zvláště veliké množství manželek a souložnic jeho syna Šalomouna (2 S 3,2-5; 5,13; 1 Pa 11,1-3). Bohužel, obrovský harém přinášel králi politickou slávu a dobro státu vítězilo nad zákonem.

Zdá se, že v izraelské rodině převažovala monogamie. Hmotné záležitosti

omezovaly polygamií na tehdejší aristokracii. Vedla k ní touha po potomstvu, zvláště mužského pohlaví a tím zajištění předání dědictví rodu.

Přítomnost mnoha manželek nevnášela do domu klidu.⁵² Ženy neplodné byly ponižované - Chana a Penina - dokonce i tehdy, kdy ta druhá byla otrokyní - Sára a Hagar. Také opačně, neplodná manželka žárlila na tu, která měla děti - Ráchel a Lea. Z těchto důvodů byly velmi časté rozdíly v jednání manžela vůči manželkám. Pak musel zasahovat zákon, aby děti méně milované manželky měly stejné práva jako děti milované ženy (Dt 21,15-17).⁵³

3.2.4 Smíšená manželství

„Patriarcha Abrahám se snaží, aby jeho syn, který byl počat a zachráněn zázračným způsobem, nevzal si za manželku Kananejku, čili ženu cizí krve a víry.“⁵⁴ Problém smíšených manželství najdeme v mnoha knihách. Málokdy je postoj k nim kladný. Ojedinelým příkladem je Kniha Rút, kde zmínky o manželstvích synů Elímeleka a pak Bóaza a Rút jsou přijímané jako normální. Zdá se, že to bylo možné jen před babylonským zajetím.⁵⁵ Problém smíšených manželství začal být ohrožující už v době dobývání Kanaanu. „Izraelci tedy sídlili uprostřed Kanaanců, Chetejců, Perizejců, Chivejců a Jebúsejců. Brali si jejich dcery za ženy a své dcery dávali jejich synům a sloužili jejich bohům“ (Sd 3,5-6) . Vznikla tak různá „smíšená manželství“, v nichž pohanský původ matek a nedostatečná uvědomělost otců neblaze působily na děti, že nevyrostaly v pevné vyznavače Hospodinovy. Ani rodiny kněží tu netvořily výjimky. Teprve pod Ezdrášovým vlivem bylo rozhodnuto cizinky i s jejich dětmi propustit. Je otázka, zda byla náprava vskutku zjednána. Za Nehemjáše se totiž akce opakuje, a to mnohem hůř. Nehemjáš „viděl, že si židé brali ašdódské, amónské a moábské ženy. Jejich děti pak mluvily zpoloviny ašdódsky, ale nedovedly mluvit židovsky. Hovořily jazykem toho či onoho lidu“ (Neh 13,23-24n). Nesmlouvavý zásah do rodinných poměrů tentokrát vedl k očistě rodinného života i k prohloubení duchovního života celé jeruzalémské náboženské obce.⁵⁶

⁵² DANIEL-ROPS, *Od Abrahama do Chrystusa*. Warszawa 1967, s. 24-25.

⁵³ srov. FILIPIAK, M. *Problematyka społeczna w Biblii*. Warszawa 1985, s. 163.

⁵⁴ PARROT, A. *Biblia i starożytny świat*. Warszawa 1968, s. 26.

⁵⁵ Srov. ŁACH, S. *Wstęp do Starego Testamentu*, s. 274.

⁵⁶ Srov. BIČ, M. *Ze světa Starého zákona*, s. 275.

4. Rodina

4.1 Pojem a struktura

„Rodina – výrazy z Bible, které překlady uvádějí jako dům, označují jak budovu, tak i lidi, kteří ji obývají (rodinu). Často bydlí velké rodiny o třech nebo čtyřech generacích společně. Více rodin tvoří čeleď, více čeledí kmen; rodina je tedy v Izraeli nejmenší sociální a elementární právní a kultovní jednotka. Otcem domu je obvykle nejstarší muž, který zaujímá v rodině centrální postavení. Ztělesňuje rodinu jako její „hlava“, všichni ostatní nesou jeho jméno; proto zastupuje rodinu na veřejnosti a před Bohem (...).“⁵⁷

Rodina v Izraeli to jsou všichni, kteří vytvářejí společenství krve a společně bydlí. K rodině Noeho patřila jeho manželka, jeho synové a jejich manželky. Rodina Jákoba – to byly tři generace. K rodině patří také služebnictvo, vdovy, sirotci a cizinci, kteří žijí pod ochranou hlavy rodiny. Do rodiny jsou zapojeni také zemřelí a ti, kteří se mají teprve narodit. Rodinným seskupením je vytvořená čeleď. Bydlí na jednom místě, je to vesnice anebo několik vesnic. Čeleď má společné zájmy a povinnosti, její členové jsou si vědomi své jednoty a nazývají se bratry. Mají jakousi společnou samosprávu, která má také úkol soudu. Několik čeledí vytváří kmen. Kmeny bydlely ve vymezeném okruhu a název okruhu často přecházel právě na kmen. Ale tyto kmeny neměly společnou samosprávu, v čele stál kníže.⁵⁸

Členové rodiny jsou v širokém chápání povinni si navzájem pomáhat. Zvláštní projev pomoci je vyjádřen institucí go-el. „Slovo go-el má v Bibli tři významy: go-el je člen rodiny, který má povinnost vykoupit zemi svého rodu, aby se nedostala do cizích rukou (Lv 25,23-28; 47-49), dokonce za cenu manželství se švagrovou jak to vidíme v knize Rút (srov. Rt 2,20; 3,9). Je to také krevní msta v případě smrti nevinného člena rodiny. (srov. Nm 35,12;19-27; Dt 19,6) Také je to člověk, který je obhájcem - svědkem u soudu (Př 23,11; Jb 19,25; Jr 50,34, a pod.).“⁵⁹

⁵⁷ ERNST, M. Rodina. In STUBHANN, M. *Encyklopedie Bible*, s. 536.

⁵⁸ Srov. PARROT, A. *Biblia i starożytny świat*. Warszawa 1968, s. 262.

⁵⁹ POŁOK, B. *Wprowadzenie do ksiąg Starego Testamentu*, s. 275.

Levirátní manželství (výraz levirát z latinského levir = švagr) je zřízení známé odpradáva i mezi pohany. V pozadí lze vidět kult předků. Pokud zemřel muž dříve, nežli zplodil syna, stanovil zákon, že se vdovy měl ujmout jeho bratr (Dt 25,5; Rt 1,11-13) případně další blízký příbuzný (srov. Rt 2,20; 4,4n.10). Prvorozený syn z jejich svazku byl připsán zesnulému. Rodině bez syna chybí modlitebník a obětník (srov. Gn 25,27nn). Navíc syn zachovává jméno a s ním i dědictví rodu (srov. Gn 38). Proto je položen důraz na zrození syna, i když se mohly stát dědičkami také dcery (srov. Nu 27,1-11; Joz 17,3-6). Zachování jména a rodu je v pohanství předpokladem 'věčného' života, pokračováním rodu. V Izraeli je tato naděje přenesena do roviny mesiášského očekávání. V každém izraelském synu byl spatřován příslib Božího zachránce (Rt 4,14nn) a jeho narození ukazovalo na příští věk vlády Hospodinovy (srov. Gn 4,1).

Levirátním povinností bylo ovšem možné se vyhnout (srov. Rt 4,6). V tom případě odmítnutá žena zula švagrovi střevíc, plivla mu do tváře a prohlásila: „To si zaslouží muž, který nechce svému bratrovi zbudovat dům“ (Dt 25,9n). Příklad podobného jednání, i když ne s tak ostře naznačeným pohrdáním pro neochotného muže, nalezneme v knize Rút. O jejím konečném osudu se má rozhodnout při veřejném jednání v městské bráně. Tam se shromažďovali představitelé lidu, aby rozhodovali o záležitostech, které se týkaly celého společenství. Také Rútina záležitost je v podstatě takovou veřejnou záležitostí. Nejde tu jen o kupní smlouvu, ale také o přijetí pohanské ženy do svazku Izraele. Ojedinělý (a vlastně nezamýšlený) je zásah otce zesnulého (Juda a Tamar, Gn 38), ale z chetitského zákoníku víme, že kolem Izraele byla tato praxe běžná. Jinak byly příbuzenské sňatky v Izraeli zakázány (Lv 18).

„Obrat 'ponese jméno' (H. jdám 'al šém = povstane na jméno) se pokládá za odborný termín. Bylo vůbec zvykem, že syn se nazýval jménem otcovým, např. David ben Jišaj, tj. David syn Jišajův. U prvorozeného syna zplodeného v levirátním svazku platil za otce zemřelý muž, nikoli zploditel. Je též možné, že slova 'ponese jméno' se týkají nějakého vyvolávání obyvatelů podle jména, přičemž dotyčný povstane v bráně při vyvolávání jména zemřelého (srov. Rt 4,10).“⁶⁰

Povinnost levirátského manželství vyjadřuje, že starost o potomstvo je věcí nejdůležitější. Podle vyprávění o Ónanovi v Genesis (kap. 38) byla důležitost levirátu tak

⁶⁰ Starý zákon, překlad s výkladem ke knihám 4. a 5. knize Mojžíšově, s. 248.

velká, že jej vdova mohla vymáhat soudní cestou. Také celé vyprávění v knize Tóbijáš je podřízené veliké důležitosti manželských zákonů. Zlý duch Asmodaj je nástrojem v božích rukách, protože trestá smrtí ty, kteří nedodržují zákon. Sára, jako jediná dcera a dědička, by se měla vdát za muže ze svého rodu.

Pak vztahy v rodině prošly vývojem v souvislosti se vznikem měst a životem v městě. Rodiny ztratily patriarchální ráz. S rodiči bydlely jenom děti, které nezaložily vlastní rodinu. Otroci jsou pořád ještě členy rodiny, ale je jich mnohem menší počet. Tvoří se nová společenská vrstva - lidé pracující za mzdu. Místo patriarchy rodu zaujal král. Autorita hlavy domu nefunguje už bezmezně, otec už nesmí odsoudit dítě na smrt, i kdyby šlo o závažný přestupek vůči rodičům, soud je rezervován starším města. Pocit solidarity se vytrácí, začíná individuální zodpovědnost. Bohužel vytrácí se i ochota pomáhat. Proroci se musí zastávat vdov a sirotků (Iz 1,17; Jr 7,6; 22,3). Povinnost levirátu už tolik nezavazuje, podle zákona je možné se od něj dispenzovat (Dt 25,5-10) . Zákon krevní msty je omezený existencí soudů a zákonem o útočištných městech (Dt 19,1-13).

4.1.1 Patriarchát a matriarchát v izraelské rodině

„Společenský život starozákonního Izraele byl vybudován na základech ryze patriarchálních. To znamená, že muž byl vůdčím činitelem jak v rodině, tak ve společnosti.“⁶¹ Rodina měla strukturu patriarchální a monarchickou. Otec byl pánem a hlavou domu. Měl moc žehnání a proklínání (Gn 9,25-27; 49,1-28), rozhodoval o manželstvích svých dětí, ale to neznamenal, že neexistovala manželství z lásky, dokonce proti vůli rodičů: „ Když bylo Ezauovi čtyřicet let, vzal si za ženu Jehúditu, dceru Chetejce Beera, a Basematu, dceru Chetejce Elóna. Ty působily Izákovi a Rebece jen hořké trápení“ (Gn 26,34-35). Otec rozhodoval o svobodě svých dcer, dokonce je mohl prodat jako otrokyně nebo souložnice, ale bez možnosti je po šesti letech vykoupit, což bylo možné u synů. Jeho moc se vztahovala na život dětí a také na syny, kteří už založili vlastní rodinu a na jejich partnerky.

Otec byl také hlavou domu, když šlo o věci náboženství: vodil rodinu na poutě (1 Sm 1), předsedal rodině v obřadech svátku Pesach (srov. Ex 12). Otcové stáli na strážích tradici rodu a náboženství. (Ex 12,26-27; 13,12-16; Joz 4,6-7; 22,24-29) Patriarchální

⁶¹ BIČ, M. *Ze světa Starého zákona*, s. 283.

strukturu izraelské rodiny dotvrzují genealogie obsahující jména jen mužských potomků (srov. Rt 10; 1 Kr 1-9), také texty o výchově dětí a úctě k rodičům, které na prvním místě zdůrazňují postavení otce.⁶²

Protože však rodinné svazky nebyly jenom mužské a otec dětí často nebyl bezpečně znám, bývali ženě oporou její vlastní synové, případně její bratři, synové její matky. Právě taková situace, když členové rodiny byli determinováni matkou, je charakteristická pro matriarchát. Je to forma rodiny víc známá v primitivních společnostech. Syn patří do rodiny a společenské vrstvy své matky, proto jeho příbuzenství a právo na dědictví se odvíjí od postavení rodu matky.

Ve Starém zákoně nalzáme také stopy po fratriarchátu, kde autorita vychází od nejstaršího bratra a přenáší se z bratra na bratra. Najdeme je ve vyprávění o pomstě synů Jákoba za znásilnění jejich sestry Diny (Gn 34) a také v roli Lábana ve vdavkách jeho sestry Rebeky.⁶³

4.1.2 Kladné a záporné stránky manželství

Bible ukazuje krásu lásky, která je možná mezi mužem a ženou, ale také ukazuje na nebezpečí s tím spojené. Patriarcha Jákob miloval Ráchel tak velkou láskou, že sedm let, které musel pracovat u jejího otce, se mu zdály krátké. Elkana se s péčí a něžností snažil pomoci své ženě Chaně, která si zoufala nad svou neplodností. Když Chana plakala, utěšoval ji slovy: „Chano, proč pláčeš? Proč nejíš? Proč jsi tak ztrápená? Což já pro tebe neznamenám víc než deset synů?“ (1 S 1,8)

Kniha Soudců 19, ukazuje tragickou historii levity z Efraimska a jeho manželky. „Muž, hledal svou vedlejší ženu po Izraeli. Když ji znovu získal, vydal ji místo sebe k znásilnění, když ho chtěli při přenocování v Gibeji místní muži obtěžovat. Hostitel, jenž ji nabídne zároveň se svou panenskou dcerou chátře, bere sice v úvahu práva svého mužského hosta, ale ne práva ženy.“⁶⁴

⁶² Srov. FILIPIAK, M. *Problematyka społeczna w Biblii*. Warszawa 1985, s. 151.

⁶³ Srov. DE VAUX, R. *Le istituzioni dell'Antico Testamento*, s. 29.

⁶⁴ FISCHEROVÁ, I. *Stojí Jahve na straně mužů?* Teologické texty 1994, roč. 5, č. 5, str. 153.

Manželka proroka Ezechiela byla pro něj „radost jeho očí“ (Ez 24,16). Dokonce Kazatel, který hlásal pomíjivost všech věcí, se o životě v manželství vyjadřuje kladně: „Užívej života se ženou, kterou sis zamiloval, po všechny dny svého pomíjivého života. To ti je pod sluncem dáno po všechny dny tvé pomíjivosti, to je tvůj podíl v životě při tvém klopotném pachtění pod sluncem“ (Kaz 9,9).

Existuje láska muže k ženě, ale existuje také láska ženy k muži. O Júdit, která byla velmi krásná, Bible říká, že byla věrna svému manželovi také po jeho smrti. „Mnozí po ní zatoužili, ale žádný muž ji nepoznal po všechny dny jejího života, ode dne kdy zemřel její muž Meneaše a byl připojen ke svému lidu“ (Júd 16,22).

Dramatický průběh měla láska Míkal, dcery krále Saula, k Davidovi. Saul je připraven ji dát Davidovi za manželku, ale zákeřně za sto pelišťjských předkožek. Pak ve své nenávisti k Davidovi, ji dal Saul za manželku někomu jinému, muži jménem Paltiel přesto, že fakticky už byla Davidovou manželkou. Nenávist otce rozdělila milující se pár. Když byl David korunován na krále, vyžádal si ji zpátky, ale tím způsobil bolest druhému manželovi: „Její muž ji s pláčem doprovázel až do Bachurímu. Tam mu Abnér řekl: 'Vrať se'. A on se vrátil“ (2 S 3,16).

Jahvistické vyprávění o ráji ukazuje vztah lásky mezi mužem a ženou, který jim dává štěstí. Je zřetelné, že samota člověka je představená jako zlo pro člověka (Gn 2,18). Proto právě spojení v lásce vytvářejí jedinou bytost - „jedno tělo“ (Gn 2,24).

Bible si váží citu lásky, ale nebere na lehkou váhu nebezpečí, které ten cit v sobě nese. Především odlišuje lásku od vášně, jak je vidět na příkladu vyprávění o Támar svedené Amónem (2 S 13,1-15). Ukazuje, že nezřízená vášně je pramenem jiných hříchů: cizoložství Davida s Batšebou dovedlo k vraždě jejího manžela.

Bible varuje před nadvládou v manželství. Nejčastěji se tyto sklony projevují u mužů, ale ne vždycky. Jednání Achaba pod vlivem Jezábel popisuje velmi výstižně: „Nebyl nikdo jako Achab, aby se zaprodal a dopouštěl toho, co je zlé v Hospodinových očích, jak ho k tomu podněcovala Jezábel, jeho žena“ (1 Kr 21,25).

Láska se může také zvrhnout do nepřirozených forem, které Bible odsuzuje: kultová prostituce (Dt 23,19; Oz 4,13-19), cizoložství (Ex 20,14; Dt 5,18; Lv 20,10),

krvesmilstvo (Lv 18,8; 20,11nn; Am 2,7) a všechny deviace, jako je homosexualita (Lv 18,22; Sd 19,22-24) nebo sodomie (Lv 18,23).

Bible ukazuje také nebezpečí polygamie, které vede často k přestupku krvesmilstva, k boji o lásku manžela a k nezdravé rivalitě mezi sourozenci. V polygamické rodině byly dost časté zločiny. Příkladem může být rodina krále Davida, ve které byla spáchána vražda, znásilnění a vzpoura proti vlastnímu otci. Přestože byly takové situace chápány v dané době jako normální, nesly s sebou nesmírné ponížení pro ženy a děti.⁶⁵

4.2 Dítě v rodině

Děti ve Starém zákoně byly přijímány jako dar od Boha a projev jeho požehnání (Ž 127,3n; 128,3n). Proto když se narodilo dítě, v každé židovské rodině to byl důvod k veliké radosti. Jako první prožívala radost matka. Otec, který nesměl být u porodu, bral své nově narozené dítě na klín. Byl to právní úkon, kterým stvrzoval své otcovství a přijetí dítěte do rodiny. Stejný obřad mohl konat nejstarší člen rodu.

Dítě bylo touhou každé ženy, proto provázelo nevěstu na cestu z rodičovského domu přání plodnosti: „Sestro naše, buď matkou nesčíslných tisíců, tvé potomstvo ať obsadí bránu těch, kteří je nenávidí!“ (Gn 24,60) „Tím pozoruhodnější je, že synové zaslíbení se rodili z neplodných matek, hned Izák ze Sáry (Gn 16,1; 17,16; 18,14) a Jákob z Rebeky (Gn 25,21) nebo Samuel z Chany (1 S 1,11), na znamení přímého milostivého zásahu Božího, nezávisle na lidských tužbách a snaženích.“⁶⁶

4.2.1 Narození dítěte a první období jeho života

Rodička měla u sebe porodní bábu (srov. Gn 35,17 Ex 1,15), ale pravidlem to nebylo. Většinou děti přicházely na svět snadno, o tom svědčí i slova porodních bab, které se hájí před faraónem: „Hebrejky nejsou jako ženy egyptské; jsou plné života. Porodí dříve, než k nim porodní bába přijde“ (Ex 1,19). Přesto Bible zná jak nebezpečí hrozící těhotné ženě, tak i případy smrti izraelských matek u porodu (Gn 35,16-19; 1 S 4,19-20). Novorozeně se omylo a potřelo solí na ochranu proti nečistým duchům (srov. Ez 16,4). Úkol matky spočíval hlavně v kojení, které mohlo trvat až tři roky (1 S 1,20-23).

⁶⁵ Srov. FILIPIAK, M. *Problematyka społeczna w Biblii*, Warszawa 1985, s. 123-127.

⁶⁶ BIČ, M. *Ze světa Starého zákona*, s. 283.

V případě chlapce byl konec kojení oslaven domácí slavností, dcerám se taková sláva neprokazovala (Gn 21,8). Slyšíme také o kojných a chůvách (2 Kr 11,2; srov. Ex 2,9).

Dítě dostalo jméno hned po narození. Většinou volila jméno matka (Gn 29,31-30; 1 S 1, 20), jen někdy otec (Gn 16,15). Dítě bylo často pojmenováno podle zvláštních okolností narození, jako např. Benjamín dostává od umírající matky jméno Ben-oni - syn mého utrpení (Gn 35,18). Někdy jsou to jména zvířat nebo rostlin: Ráchel - ovečka, Debora - včela, Kaleb - pes, Támar - palma. Jména byla také vyjádřením víry: Nátan - on dal, Mattan - dar. V pozdější době bylo zvykem dávat jméno někoho z nejbližších příbuzných: dědečka, strýce, pradědečka, někdy i otce.⁶⁷

U chlapců bylo jméno spojené s obřadem obřezání. V Lv 12,2-4 je nařízení o obřizce osmý den a očišťování matky. Není zde však zmínka o dávání jména. Kdy a proč se v Izraeli ustálil zvyk dávat chlapci jméno osmý den po narození při obřizce, není známo. Byl to obřad zapojení chlapce do společnosti Izraele, lidu vyvoleného Bohem (Gn 17,9-14). Obřizku prováděl otec (Gn 21,4) nebo výjimečně matka. Místo bylo lhostejné, nikdy to ale nebyla svatyně ani nedělali obřizku kněží. Vynechání toho obřadu bylo nepřipustné. Židé byli tak svázáni s obřizkou, že mnohé matky během pronásledování v době Makabejců radši zemřely, než by dovolily vyrůstat neobřezanému dítěti (1 Mak 1,60).

V patriarchální společnosti se všechen zájem upínal především na narození syna. Zvláštní úkol přitom připadal prvorozenému. On měl být otcovým zástupcem a nástupcem v jeho povinnostech vůči Bohu i vůči vlastní rodině. V nejstarších dobách byl otec obětníkem a modlitebníkem své rodiny, jak pozorujeme i na Samuelově otci Elkánovi (1 S 1,4n). Prvorozený měl mezi svými bratry zvláštní postavení už za života otce. Po otcově smrti mu náležel dvojnásobný podíl všeho. Nejstarší mohl přijít o svá privilegia. Tak dopadl Ezau (Gn 25,32n) a Jákobovi pak s prvorozenstvím připadlo i otcovo požehnání (Gn 27,27-29). O prvorozenství se připravil Rúben svévolným zásahem do otcových práv (35,22 49,3n). Jindy rozhodoval o právu prvorozeného umírající otec a umírajícím se přiznávalo zvláštní vědění (Gn 48,17 -19). Ale mohly rozhodovat i důvody velmi osobní (1 Kr 1,11nn). Zákon proto položil přílišné libovůli pevné meze: „Vezme ohled na prvorozeného syna nemilované a dá mu dvojnásobný díl všeho, co má,

⁶⁷ Srov. DE VAUX, R. *Le istituzioni dell'Antico Testamento*, s. 54.

protože on je prvotina jeho síly, jemu náleží právo prvorozenství“ (Dt 21,15-17). V Božích plánech prvorození ovšem nejednou ustupují mladším, srv. Jákoba (Gn 25,23; 28,13-15), Gedeóna (Sd 6,15), Davida (1 S 16,11n), Šalomouna (2 S 1.2,24n; 1 Kr 3,5).

Jako prvotiny manželství prvorození patřili Bohu, ale oproti prvorozeným zvířatům byli vykupováni. Levité byli zasvěceni Bohu jako zástupci prvorozených⁶⁸ (Ex 13,11-15).

4.2.2 Životní situace izraelských dětí

Texty Starého zákona nám napovídají, že úmrtnost izraelských dětí byla docela velká. Podmínky života byly většinou těžké. Úroveň života byla různá, ale zdá se, že většina lidí žila v chudobě. Stačilo období sucha nebo invaze sarančat. O obou Bible mluví dost často, a býval hladomor v celém státu. Chudobu zvětšovaly daně, které se platily králům vlastním nebo cizím. To nám vysvětluje otroctví dětí. Z textu je zřejmé, že rodiče prodávali své děti do otroctví, když nebyli schopni platit dluhy (2 Kr 4,1-7), nebo je odevzdávali jako rukojmí u půjček (Ne 5,1-5). Starý zákon dovoloval Izraelitům prodávat dcery jako otrokyně, ale dělali to v situacích krajní nouze.

Děsivou představu nám ukazují texty o obětování dětí v zápalné oběti božstvům okolních národů, zvláště Molochovi. Počátky takových obětí nejsou jasné, i když je potkáváme dost často: Gn 22; 2 Kr 3,27; Sd 11,30-40. Rituální oběti podávali králové stejně jako obyčejní lidé. Děti byly „provedené ohněm“ (Lv 18,21) a to znamená, že byly spálené za živa. Toto jednání Starý zákon odsuzuje jako modlářství a vraždu a snaží se je zničit neúnavným vysvětlováním. V Páté Mojžíšově je důrazně vysloveno, že Bůh se štítí takových obětí a nenávidí je (Dt 12,31; 18,10). Zákon má pro takové jednání připravený trest - člověk, který spáchal tento přestupek, bez ohledu na to, je-li to Izraelita nebo cizinec, má být potrestán smrtí ukamenováním.

Izraelské děti byly tragickými oběťmi válek a přepadení, které v těch dobách byly běžné. V knize Pláč máme dojemný a pravdivý popis: „neboť skomírá pachole a kojeneček na prostranstvích města. Svých matek se ptají: 'Kde je obilí a víno?' když jako smrtelně raněný skomírají na prostranstvích města a na klíně svých matek vypouštějí duši“

⁶⁸ Srov. DE VAUX, R. *Le istituzioni dell'Antico Testamento*, s. 51.

(Pl 2,11-12). „Kojenci se žízní lepí jazyk k patru, pacholátka prosí o chléb, a nikdo jim neláme“ (Pl 4,4).⁶⁹

4.2.3 Hodnota dítěte

Ve Starém zákoně potomstvo vypovídalo o pýše rodičů, o jejich síle a úctě jiných vůči nim, o Božím požehnání (Dt 7,14). Pro rodiče jsou děti předmětem chlouby a hrdoosti (Ž 44), radosti (Ž 128), jsou velikou pomocí (Ž 127, 4-5). Narození dítěte bylo pro ženu největším štěstím.

Obraz mateřské lásky ukazuje vyprávění o dvou matkách, které hledaly u Šalomouna rozsudek ohledně svých dětí (1 Kr 3,16-28). Matka živého dítěte byla ochotná odevzdat je druhé, cizí matce jen pro záchranu jeho života: „Prosím můj pane, dejte to živé novorozeně jí, jen je neusmrcujte!“ (1 Kr 3,26) Jestli je tak veliká mateřská láska prostitutky ke svému dítěti, a takovými byly ve vyprávění obě matky, potom mnohem větší musela být láska izraelských matek, které zrodily děti v legálním manželství.

Při takovém pochopení hodnoty dítěte pro rodiče je samozřejmostí početné potomstvo, které vedle dlouhého života v blahobytu bylo největším přáním Izraelitů. Lidé u příležitosti svatby Bóaza a Rút přejí: „Kéž dá Hospodin, aby žena, která přichází do tvého domu, byla jako Ráchel a Lea, které obě zbudovaly dům izraelský“ (Rt 4,11). Když Sára provdaná za Tóbijáše odchází z domu, rodiče jim přejí a žehnají na cestu: „Pán ať vás provází zdarem, tebe i tvou ženu Sárú. Kéž uzřím vaše děti, než umřu.“ (Tób 10,11), „Chlapče a milovaný bratře, kéž tě Hospodin přivede zpět, abych viděla dítky tvé a své dcery Sárú, dokud jsem živa, dříve než umřu“ (Tób 10,13).

Touha porodit dítě byla tak veliká, že často zákonná manželka, která nemohla mít děti, souhlasila, aby manžel zplodil potomstvo s některou ze služebnic, jako to udělala Sára, manželka Abraháma nebo Ráchel a Lea, manželky Jákoba. Lotovy dcery se dokonce rozhodly ke krvesmilství (Gn 19,30-38). Ráchel se sklání až k vydírání: „Dej mi syny! Nedáš-li, umřu“ (Gn 30,1). V takovém přístupu je srozumitelné, že neplodnost byla

⁶⁹ Srov. FILIPIAK, M. *Problematyka społeczna w Biblii*. Warszawa 1985, s. 155-156

chápana a prožívána jako těžká životní zkouška, Boží trest a hanba. Ráchel po narození syna volá: „Bůh odňal mé pohanění“ (Gn 30,23).

Támařin manžel Er, který byl zlý v Hospodinových očích, a proto byl usmrcen, nezanechal potomka. Támaře má syna zplodit Erův bratr Ónan. On ale nechtěl, protože věděl, že toto potomstvo nebude jeho, ale jeho zemřelého bratra. Proto i on za to byl potrestán smrtí (Gn 38,6-10).

Důležitá je otázka: proč bylo dítě předmětem tak obrovské touhy a mělo tak velikou váhu? Důvodů bylo několik. První z nich byl historický a vychází ze zkušenosti Abraháma, který ve svém stáří neměl potomstvo. Pokračování rodu bylo ohroženo a teprve Boží zásah změnil situaci. Pro Izraelity jsou děti „kořeny národa“, garantující jeho přetrvání, historickou kontinuitu a budoucnost. Důvodem teologickým bylo chápání Boha jako toho, který je tvůrcem tajemství života vyrůstajícího v lůně matky. Dalším, ekonomickým – početné potomstvo dávalo rodině hodně rukou na práci a dynamický vývoj. Dítě bylo členem rodu, pokračovatelem, pracovní silou.

V Asýrii byla všedním zjevem i adopce. Také v Nuzi⁷⁰ bezdětní manželé přijímali za syny i otroky nebo cizince, aby o ně ve stáří pečovali a postarali se jim o řádný pohřeb. Tento pojem zná i Izrael. Noemi si klade dítě na klín, a tím je přijímá za svého syna. Ženy v domě, patrně příslušnice Bóazovy rodiny, mu dávají jméno, čímž novorozeně přijímají do svého rodu.⁷¹

4.3 Úcta dětí vůči rodičům

Příkázání o úctě k rodičům zní: „Cti otce svého a matku svou, abys byl dlouho živ na zemi, kterou ti dává Hospodin, tvůj Bůh“ (Ex 20,12); „Cti svého otce i matku, jak ti přikázal Hospodin, tvůj Bůh, abys dlouho živ byl a dobře se ti vedlo na zemi, kterou ti dává Hospodin, tvůj Bůh“ (Dt 5,16).

Děti byly povinny ctít rodiče a bezpodmínečně je poslouchat. V Bibli není položena otázka, jak se měly či směly zachovat, když rodiče takové úcty nebyli hodni. Starý zákon

⁷⁰ PARROT, A. *Biblia i starożytny świat*. Warszawa 1968, s. 263.

⁷¹ Srov. FILIPIAK, M. *Problematyka społeczna w Biblii*. Warszawa 1985, s. 158-160.

nepřestává vinit Izrael z nevěry. Děti tedy v rodičích nemívaly vždycky zářný příklad. Předpokládalo se, že tam, kde žila tři až čtyři pokolení pohromadě, nakazily se děti hříchem svých rodičů - a za hřích se musí pykat.

V biblickém chápání je úcta něčím konkrétním, reálným, hmotným. Úcta k rodičům znamená nejen povinnost teoretického „slušného chování“, ale opravdovou péči o ně, zvláště v jejich stáří. Jde o úctu pojatou v materiálním smyslu, o to všechno, v čem se úcta projevuje. Sírachovec píše: „Cti svého otce skutkem i slovem, aby na tebe přišlo požehnání“ (Sír 3,8). Úcta je něco víc než láska, protože obsahuje v sobě nejen lásku, ale také poslušnost, péči a bázeň. Vůči rodičům je proto povinností zvláštní druh lásky - úcta.

Dobrý vztah k rodičům vylučuje jejich bití, proklínání, pohrdání, drzost a výsměch. Za takové přestupky mohli rodiče žádat i smrt svého syna. Píše o tom Ex 21,15-17; Lv 20,9; 27,16. Protože kdo pohrdá rodiči, měl by být potrestán stejně, jako když by pohrdal Bohem (srov. Lv 24,15-16). V rodičích by měl Izraelita vnímat autoritu, jejíž prvotní pramen je v Bohu.

Úcta k rodičům kromě záporné stránky měla také kladnou stránku. Texty vybízejí k pomoci rodičům v těžkých situacích, zvláště ve stáří. Starý zákon chrání důrazněji starou matku, která je v té době víc než otec vystavena pohrdání. Všechny přestupky vůči matce zasluhují stejný trest jako chybějící úcta vůči otci. „Z celého srdce měj ve vážnosti otce a nezapomínej na bolesti té, která tě porodila“ (Sír 7,27).

Příkázání úcty se vztahuje nejenom na mládež, ale především na dospělé lidi, protože pro ně jsou určena i ostatní příkázání Desatera. Dospělé děti poslušnost rodičům už nezavazuje, ale dál jsou povinné uchovat úctu, která vyplývá z faktu rodičovství - spoluúčasti na tvůrčí moci Boha. Kromě toho stáří bylo ve veliké úctě kvůli moudrosti a zkušenostem starých lidí. „Před šedinami povstaň a starci vzdej poctu. Boj se svého Boha. Já jsem Hospodin“ (Lv 19,32). Dalším důvodem úcty bylo přesvědčení, že dlouhý život je odměnou za vyplňování příkázání, proto stáří přináší člověku poctu.

V příkázání Desatera jsou otec a matka vždycky ve stejné vážnosti. To mělo za cíl udržet pocit společenství a souladu mezi pokoleními. Byl to velmi vážný problém, protože izraelskou rodinu tvořila někdy i čtyři společně bydlící pokolení. Na pocitu společenství

právě záleželo trvalé vlastnictví požehnané země a budoucnost Izraele.⁷²

4.4. Rodina jako místo výchovy

Výchova dětí byla v jejich nejujtějším dětství záležitostí matky. Hochy si později bral na starost otec, kdežto dívky zůstaly u matky, dokud se nevdaly. Většinu času děti trávily hrami na ulici se svými vrstevníky. Významnější rodiny, a zvláště královský dvůr, měly pro výchovu synů případně pěstouny (2 Kr 10,1.5; srov. Iz 49,23). Prostý člověk se obešel bez zvláštního vzdělání. O základních spasitelných skutcích Božích měli své děti poučovat otcové (Ez 12,26n; 13,8; Dt 6,7; J1 1,3).

Základním cílem výchovy byla dobrá příprava k morálnímu jednání. Rodiče měli za úkol naučit děti kázni, pracovitosti, rozvážnosti, sociálnímu citu.⁷³ Tělesné tresty byly součástí výchovy, ale měly vyplývat z lásky a hlubokého přesvědčení, že bez dobré výchovy dítě nevyrostе v dobrého člověka a jeho život bude pro otce zahanbením (Sír 17,21; 22,3-6; Oz 11,1). Výchova byla stejně důležitá pro chlapce i pro děvčata. Dokonce v případě dcer mohlo zanedbání přinést větší potíže než ve výchově synů: „Dcera bývá skrytou příčinou, že otec nespí, že mu starost o ní zahání spánek. Když je mladá, aby neodkvetla dřív, než se vdá, když je provdaná, aby se nezprotivila muži. Dokud je pannou, aby nebyla zneuctěna a neotěhotněla ve svém otcovském domě. Žije-li s mužem, aby se nedopustila nevěry, anebo, ač provdaná, aby nezůstala neplodná“ (Sír 42,9-10). Přáním rodičů bylo, aby se dobře vychovaná a prakticky připravená dcera vdala a byla v manželství šťastná.

Většinou dobrá výchova přinášela uspokojující výsledky, ale nebylo to pravidlem. Příklady synů Élího, Samuela a Davida jsou velmi názorné. O synech Élího Bible říká: „Synové Élího byli ničemníci, neznali se k Hospodinu“ (1 S 2,12). Stejně trápení prožíval Samuel: „Jeho synové však nechodili jeho cestou, ale propadli lakotě, brali úplatky a převraceli právo“ (1 S 8,3). David také udělal mnoho výchovných chyb a pomstilo se to na něm, na synech a celém rodě. Děti těžko vychovatelné nebo špatně vychovávané jsou pro rodiče důvodem ke starosti a trápení; jsou hanbou a ostudou“ (Př 17,21-25; Sír 22,3-6).

⁷² Srov. BIČ, M. *Ze světa Starého zákona*, s. 260.

⁷³ Srov. FILIPIAK, M. *Pismo Święte Starego Testamentu, Księga Koheleta*. Poznań- Warszawa 1980, s. 145.

V Bibli se razí názor, že dítě je bytost, která je nevytvarovaná, proto potřebuje nasměrování a formování výchovou a vzděláním. Uznává se prvenství rodičů ve výchově dětí, protože je znají nejlépe. Jejich systém výchovy, v případě, že umějí a chtějí jednat rozumně a zodpovědně, bere v potaz přirozené vlastnosti dítěte a má v úctě jejich odlišnost a jedinečnost.

Jak veliká byla odpovědnost rodičů za dítě vůči Bohu i vůči lidu, vyplývá z ojedinelého příkazu vydat vlastního syna na smrt, jestliže propadl baalské modloslužbě. Pohanské zlořády nemají místa v Božím lidu (srov. Ex 22,17-19). Stranou musejí všechny ohledy, i kdyby šlo o nejbližší (Dt 13,7-12). V případě zrady na Hospodinu jsou vlastní rodiče povinni přivést nezdárného syna před 'starší města', aby oni nad ním vynesli soud, a to rozsudek smrti ukamenováním (Dt 21,18-21). Tato tvrdost zaráží a překlady nevystihují přesně obsah příslušného ustanovení. Nejde o běžnou neposlušnost ani o nezřízený život. Nový český ekumenický překlad proto upřesňuje smysl textu vsunutím slovíčka 'modlářský': „Je to modlářský žrout a pijan“ (Dt 21, 20). Rozsudek se proto vykoná veřejně na výstrahu celému Izraeli.

Je zajímavé, že v Bibli nenajdeme zmínku o povinnosti rodičů hmotně zajistit děti. Jejich „věnem“ do života byla jejich dobrá výchova.⁷⁴

4.5. Škola

Rodiče měli na starosti nejen výchovu, ale i vzdělání dětí. Pravidelné vzdělání ve školách se objevilo v pozdější době, na začátku celou tíhu nesli rodiče. Byla to hlavně příprava k zaměstnání - povolání bylo většinou předáváno z otce na syna - a také učení se nazpaměť tradičním textům obsahujícím veliké události z dějin vlastního národa.

Školství na starověkém Východě bylo docela dobře vyvinuté, zvláště v Babylónii a Egyptě. Protože nemáme žádné prameny, nevíme přesně, jak vypadaly školy v Izraeli.

Slovo „dům výuky“, „škola“ nalézáme v knize Sírachovec: „Přistupte ke mě nevzdělaní, a přebývejte u mne v domě, kde dojdete vzdělání“ (Sír 51,23). Je možné, že v tomto období bylo školství na takové úrovni, že je zde možné mluvit o vzdělání.

⁷⁴ Srov. FILIPIAK, M. *Problematyka społeczna w Biblii*. Warszawa 1985, s. 179-180.

Začátky školství byly starší. Zdá se, že v místech kultu existovala nějaká forma vyučování chlapců, kteří se chystali na vykonávání kněžských úkonů. Na dvorech byly školy připravující na službu v politice.

Poznámky v Bibli jsou velmi četné. Mladý Samuel byl připravovaný v Šílo Élím na funkci kněze a soudce (1 S 1-3). Text První Královské 12,8-10 mluví o Rechabeámovi, synu Šalomouna a vzpomíná na „mladíky, kteří s ním vyrostli a teď byli v jeho službách.“ Je to poznámka o vrstevnících, vychovávaných spolu s ním a připravovaných na službu v královské administrativě.

Také se dočteme o „synech proroků“, kteří bydleli se svým mistrem a učili se od něj (Iz 8,16). Text První Paralipomenon 27,32 informuje o tom, že Davidův strýc Jónatan byl jeho rádcem a Jechiel „byl s královými syny“. Je to zřejmě poznámka o nějaké formě vyučování. V textu Druhé Paralipomenon 17,7-9 se říká, že král Jóšafat poslal do měst svoji delegaci kněží, levitů a velitelů vojska, kteří „měli s sebou Knihu zákona Hospodinova, obcházeli všechna Judská města a vyučovali lid.“ Král tím způsobem organizoval vyučování, které mělo za cíl připravit vzdělané lidi na úřady soudců. Bylo by to v souladu s reformou provinčních soudů, kterou chtěl provést.

Na základě těchto poznámek můžeme tušit, že při izraelských posvátných místech jako Šílo, Šekem, Gilgál, Bét-el, Chebrón, existovala nějaká forma vyučování připravující chlapce k službě. V dobách Davida a Šalomouna vznikají královské školy podle egyptských vzorů.⁷⁵ Na začátku 8. století se začalo mnohem více používat písmo, což posunulo vpřed také vývoj školství. Zásadně vzdělávalo jenom chlapce, i když se zdá, že děvčata vyšších společných vrstev také dostávala nějaké základy vzdělání. Vysvětluje to situaci, kdy některé ženy byly schopné zastávat funkce královské - Jezábel, Atalja, funkce soudců - Débora, nebo prorocké - Chulda. Ostatní děvčata byla podřízena postavení ženy, která v náboženství nehrála příliš velkou roli a proto nemělo smysl učit ji podrobnosti zákona.

Školní výuka začínala pravděpodobně v pátém roku života a končila kolem 17-20 let, kdy mladý muž byl vnímán jako dospělý. Základním způsobem vyučování bylo hlasité opakování toho, co řekl učitel. Písmo bylo jenom pomůckou pro paměť. Přesto to nebylo

⁷⁵ ERNST, M. Škola. In STUBHANN, M. *Encyklopedie Bible*, s. 634.

vyučování nezáživné, učitel se snažil žáky zaujmout, používal přísloví, hádanky, podobenství. Základem ve škole byla Tóra. Ta se používala ke všemu, dokonce i na vyučování abecedy. Rozdíly ve vyučování záležely na zaměření školy. Jinou náplň měli chlapci připravující se na místa úředníků, jinou mladí kněží a zase jinou proroci. Pravděpodobně byly vyučovány také cizí jazyky, zvláště aramejšтина a feničtina. Je možné, že nejstarší knihy didaktické, zvláště kniha Přísloví, byly svého druhu učebnicemi. Kniha Leviticus se zdá být učebnicí k vyučování budoucích přísluhujících v jeruzalémském chrámu.⁷⁶

4.6. Teologická poznámka o dítěti.

Starozákonní kulturní obyčeje vztahující se na děti prohloubily pohled teologický. Dítě je pro rodiče výjimečné z náboženských důvodů. Žalm 127 popisuje děti jako Boží dědictví a Boží mzdu (v. 3), v žalmu 128 čteme, že jsou požehnáním pro toho, kdo se bojí Hospodina (srov. v 3-4). Žalm 113 slaví dobrotu Boha, který: „neplodnou usazuje v domě jako šťastnou matku synů“ (v. 9). Starý zákon ukazuje děti, které se účastní náboženského života - 1 S 1,4; účastní se kajících modliteb - JI 2,16; zvláštní slávu si Bůh připravil ústy malých dětí a kojenců - Žl 8,3. Děti jsou právoplatní partneři dialogu s Bohem. Bůh s naprostou vážností mluví se Samuelem, který je ještě chlapcem, a ukazuje mu budoucí osud Élího (1 S 1-3); mezi syny Jišaje si vyvolil nejmladšího Davida (1 S 16,1-13); mladý Daniel zachraňuje Zuzanu před smrtí (Da 13,44-50), synové makabejské matky, z kterých nejmladší je zřejmě dítětem, dávají obdivuhodný příklad statečnosti a věrnosti Bohu. Autor knihy Job říká: „Nejsou vždycky moudří ti, kdo mají mnoho let, starci nemusejí vždy rozumět právu“ (32,9). Pro slabost a přirozenou nedokonalost bylo dítě ve Starém zákoně předmětem zvláštního zájmu a péče Boha, která začíná už v lůně matky.

Bůh si vyvolil Jeremiáše za proroka, než se narodil (Jr 1,5). Totéž o sobě říká tajemná postava z Izaiáše 49,1: „Hospodin mě povolal z života mateřského; od nitra mé matky připomínal moje jméno.“ Bůh pečuje o dítě než se narodí, protože plod matčina lůna to není něco - je to už někdo, někdo živý, kdo je už sám sebou, kdo potřebuje péči a kterému se může svěřit úkol.

Ve zvláštní Boží péči jsou sirotci, Bůh je jejich ochráncem a mstitelem jejich práv. V Božím jménu se jich zastávají proroci: „...dopomozte k právu siroťkovi, ujímejte se pře vdovy“ (Iz 1,17).

⁷⁶ DE VAUX, R. *Le istituzioni dell'Antico Testamento*, s. 58-60

Dítě je Boží dar, protože předávání života od začátku existence lidstva bylo Bohem požehnané: „Plodte a množte se a naplňte zemi. Podmaňujte ji a panujte nad mořskými rybami, nad nebeským ptactvem, nade vším živým, co se na zemi hýbe“ (Gn 1,28). Ta slova ukazují úkol, který byl člověku svěřen a který bez početného potomstva je nesplnitelný.

Žalm 139 je traktátem o Božích vlastnostech. Bůh všechno ví, všechno vidí, proniká nejhlubšími tajemstvími, zná lidské myšlenky. Popsaná historie vzniku člověka má ukázat, že vznik lidské bytosti je Božím tajemstvím. Ve srovnání s tím role matky je jen pasivní, její lůno je jen místem ve kterém působí Dárce života.

Základem tohoto popisu a také mnoha jiných je přesvědčení, že Bůh se zapojil do lidského života a umožňuje lidem zrození potomstva. Velmi krásně vyjadřuje tuto pravdu právě matka makabejských synů: „Nevím, jak jste vznikli v mém lůnu, já vám nedarovala ducha a život, ani jsem nikomu z vás nedala dohromady všechny části těla. Proto tedy Stvořitel světa, který dává vzniknout člověku při zrození a zná původ všech věcí, vám ve své milosti daruje život znovu, když teď dáváte přednost jeho zákonům před sebou samými“ (2 Mak 7,22-23). Bůh je Pánem života a smrti a pro sebe rezervoval požehnání tím, že dá potomstvo. Izraelita byl přesvědčený, že člověk dostává život ne od rodičů, ale jen skrze rodiče, že v plození nového života jsou spojené dvě síly božská a lidská. Proto přirozené otcovství a mateřství jsou pokračováním v Božím díle stvoření.

Výsledkem takového pohledu na tajemství života je pohled do budoucnosti plný důvěry: co se mi může stát zlého, když už od matčina lůna je mým ochráncem Bůh? „Ty jsi přece má naděje, Panovníku Hospodine, v tebe už od mládí doufám. Na tebe jsem odkázán už ze života matky, oddělil sis mě v matčině nitru, chvalozpěv můj o tobě bude znít stále“ (Ž 71,5-6). Také z tohoto postoje vyplývá biblické vnímání dítěte: ono není náhodnou bytostí, ale „součástí“ nového plánu, svobodnou bytostí, kterou Bůh od matčina lůna určil k neopakovatelnému poslání.⁷⁷

⁷⁷ Srov. FILIPIAK, M. *Problematyka społeczna w Biblii*. Warszawa 1985, s. 164

5. Závěr

Manželství je ve Starém zákoně ukázáno jako Boží dar, ale také jako úkol dvou lidí. Muž a žena ve své jednotě a rovnosti před Bohem jsou plným člověkem, schopným dialogu s Bohem a lidmi. Vztah, který je pojí, vztah lásky a plného odevzdání, je dokonce vzorem, který ilustruje lásku Boha k člověku. On si vyvolil izraelský národ, provedl ho obdobím zasnoubení - cesta pouští do zaslíbené země - a pak si (ho) vzal za manželku – život v zaslíbené zemi. Izrael se bohužel odvděčil smilstvem a nevěrou. Proto se proroci snažili připomenout národu, kdo je jejich Bůh, a k čemu se vůči němu zavázali. Zdůrazňovali také posvátnost manželství v takové formě jak je stvořil Bůh – jako vztah lásky a úcty, monogamický a nerozlučitelný.

Manželství v Izraeli mělo svoji právní stránku. Hlavní místo v rodině měl muž, který za ni nesl veškerou zodpovědnost a byl jejím zástupcem před celou společností. Jiné postavení měla žena. Byla podřízena svému otci, pak manželovi a plnila služební úkony. Její situace nebyla snadná, zvláště v domácnosti, kde bylo několik manželek jednoho muže. Často musela bojovat o práva svých dětí nebo snášet ponižování jako nemilovaná ze strany manžela, nebo jiných manželek. Také situace vdov, zvláště pokud nebyly hmotně zajištěné nebyla nějak utěšená. Přesto najdeme mnohé příklady manželek milovaných, které měly plnou úctu svého manžela, lidí, žijících v jejich domě i v okolí.

Touhou každého manželství byly děti. Byly chápány jako veliký Boží dar, ovoce jeho požehnání. Rodiče je obklopovali láskou a péčí. Děti byly chloubou svých rodičů. Početné rodiny byly zajištěním víry v jediného Boha a pokračováním vyvoleného národa.

Rodina byla pro Izraelity velmi důležitá. Dávala jim zázemí ve všech dějinných zkouškách. Díky soudržnosti rodin přestáli babylonské zajetí, pronásledování v dobách Makabejců a jsou živým národem do dnes.

Toto pojednání o jiné kultuře, z doby daleké minulosti, je pro mne důkazem, že instituce manželství je nadčasová a nenahraditelná. Bůh chce, aby se člověk narodil v rodině a v ní se učil žít a milovat. Právě rodina je pro lidskou osobnost nejlepším místem pro plný a zralý rozvoj. Manželství ukazuje Bohem stvořenou rovnost mezi mužem a ženou. V jejich odlišnosti je možné se dokonale doplňovat a milovat.

Manželství a rodina nejsou přežitkem z dávných dob. Není nic, co by je mohlo nahradit a při tom vytvořit pro člověka podobný a nebo dokonce lepší prostor k jeho štěstí a naplnění.

Dnešní krize rodinného života je moderním pokušením z ráje, kdy člověk chtěl být jako Bůh a uplatňovat svoji moc. Moderní člověk bojuje z představou vzniklou opojením civilizačním pokrokem, že může poroučet pohlavnosti, vzniku života a mezilidským vztahům. Takové uvažování vede jen k potlačení člověčenství a ke zkáze lidstva. Je čas vrátit se ke pramenům lidského bytí, k Božímu plánu stvoření a Božímu pochopení člověka a jeho role.

Seznam použité literatury:

- BIČ, M. *Ze světa Starého zákona*. Praha 1986
- BRZEGOWY, T. *Psalmy i inne pisma*. Tarnów 1997
- DANIEL-ROPS, *Od Abrahama do Chrystusa*. Warszawa 1967
- DE VAUX, R. *Le istituzioni dell'Antico Testamento*. Marietti, Cinisello Balsamo 1964
- FILIPIAK, M. *Człowiek współczesny a Stary Testament*. Lublin 1982
- FILIPIAK, M. *Pismo Święte Starego Testamentu, Księga Koheleta*. Poznań - Warszawa 1980
- FILIPIAK, M. *Problematyka społeczna w Biblii*. Warszawa 1985
- FISCHEROVÁ, I. *Stojí Jahve na straně mužů?* Teologické texty 1994, roč. 5, č. 5
- HOCHMANN, F. *Zahrada Eden*. Praha 1989
- Katechismus katolické církve*. Praha 1995
- ŁACH, S. *Wstęp do Starego Testamentu*. Poznań-Warszawa 1973
- LANGKAMMER, H. *Biblijne podstawy duchowosci chrzescijańskiej*. Wrocław 1987
- LANGKAMMER, H. *Życie człowieka w świecie Biblii*. Rzeszów 2004
- LAPPE, A. *Od Księgi Rodzaju do Ewangelii*. Kraków 1977
- PARROT, A. *Biblia i starożytny świat*. Warszawa 1968
- PETER, M. *Prehistoria biblijna*. Poznań 1994
- PÍPAL, B. *Moudrost Knihy přísloví*. Praha 1992
- POLOK, B. *Wprowadzenie do ksiąg Starego Testamentu*. Opole 1999
- POTOCKI, S. *Rady mądrości*. Lublin 1993
- RAVASI, G. *Księga Rodzaju*. Kraków 1997
- Starý zákon, překlad s výkladem ke knihám 4. a 5. knize Mojžíšově*. Praha 1974
- Starý zákon, překlad s výkladem ke knihám Jozue, Soudců a Rút*. Praha 1969
- STUBHANN, M. *Encyklopedie Bible*. Bratislava 1992
- SZWARC, U. *Przesłanie Rdz 49 i Pwt 33*. Lublin 1997
- ŠRAJER, J. *Plodnost v starozákonním manželství*. Teologické texty 2001, roč. 12, č.5
- ZAWISZEWSKI, E. *Księgi dydaktyczne Starego Testamentu*. Pelpin 1997

OBSAH

1. Úvod	3
2. Manželství v plánu Svořitele	4
2.1. Manželství v teologii stvoření	4
2.1.1. První zpráva o stvoření	4
2.1.2. Druhá zpráva o stvoření	6
2.2. Manželství v knihách prorockých a didaktických	9
2.2.1. Knihy prorocké	9
2.2.2. Knihy didaktické	12
2.2.3. Chvála ženy statečné	12
2.2.4. Píseň písní	13
2.2.5. Ostatní knihy didaktické	15
3. Manželství v běžném životě Izraele	17
3.1. Muž a žena	17
3.1.1. Dívky v domě otce	18
3.1.2. Otrokyně	18
3.1.3. Postavení vdovy	20
3.2. Manželský zákon	20
3.2.1. Uzavření manželství	21
3.2.2. Problém rozvodů	23
3.2.3. Monogamie a polygamie	25
3.2.4. Smíšená manželství	26
4. Rodina	27
4.1. Pojem a struktura	27
4.1.1. Patriarchát a matriarchát v izraelské rodině	29
4.1.2. Kladné a záporné stránky manželství	30
4.2. Dítě v rodině	32
4.2.1. Narození dítěte a první období jeho života	32
4.2.2. Životní situace izraelských dětí	34
4.2.3. Hodnota dítěte	35
4.3. Úcta dětí vůči rodičům	36
4.4. Rodina jako místo výchovy	38
4.5. Škola	39
4.6. Teologická poznámka o dítěti	41
5. Závěr	43
6. Seznám literatury	45
7. Obsah	46

Anotace

KRYCZKA, K. *Manželství a rodina v Starém zákoně*. Praha 2006. Bakalářská práce... Karlova universita v Praze. Katolická teologická fakulta. Katedra biblických věd. Vedoucí práce Josef Hřebík, Th.D., S.S.L.

Klíčové pojmy: manželství v Božím plánu, rodina, instituce manželství, postavení ženy, dítě.

Práce ukazuje manželství, v zprávách o stvoření, jako dar a úkol pro partnery. Manželé jsou jednotou v Božích očích a jsou si rovní. Představuje také shrnutí učení proroků, pro které manželství není jenom záležitostí dvou lidí, ale názorným ztělesněním vztahu Boha k svému milovanému vyvolanému lidu.

Další část popisuje postavení muže ve společnosti a jeho prvenství před ženou. Muž v roli otce a manžela má nadřazenou funkci, kterou potvrzuje zákon. Postavení ženy je odlišné, vždycky podřízené, její situace v rodině, většinou polygamické, je složitá.

Práce se také zabývá místem dítěte v Izraelském národě. Dítě je Božím darem a radostí svých rodičů. Je většinou obklopeno láskou. Přesto v početných rodinách dítě muselo bojovat o svá práva mezi mnoha sourozenci. Bohužel, bída, časté války, nutnost těžké práce činily osud dítěte velmi těžkým.

Annotation

“Marriage and family in a New Testament”

Keys: Marriage as a God's plan, family, marriage as a institution, role woman and children.

This bachelor's theses are illustrating marriage as a gift and commission for partners. They are union and equal to each other before God. Is also visualizing teaching of the prophets: marriage is not solely affairs between man and woman, however synoptic abstract God's love to his beloved and chosen people.

Next segment of the work is describing the man's role in society plus his precedence over woman. Man as a father and husband has superiority, which statutes confirmed. The woman's role within family is different from the man role, always subject,

her situation in the family, mostly polygamous, is difficult.

This work is also describing child's place – position within Israel's nation. Child is a gift from God and a joy for parents; mostly, surrounded by love. However, in family with a many children, child had to fight for his rights between siblings.

Poverty, frequent wars, and hard jobs, unfortunately, made the child's life very difficult.